

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

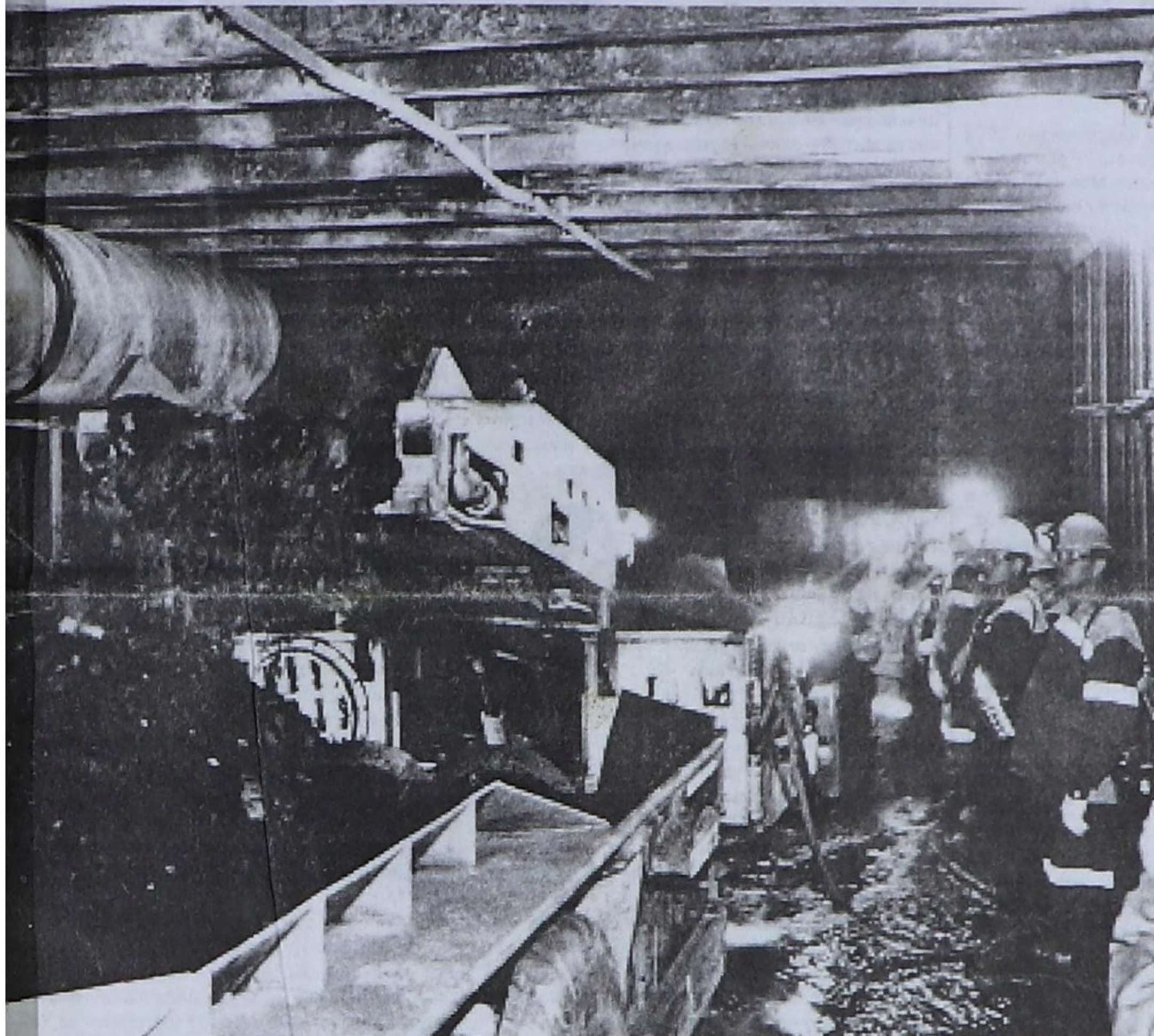
№ 71
(18658)

2015 чылдың
июль 2
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

ТЫВАЛАР БАЗА АЖЫЛДАП ТУРАР

Июнь 25-те Тожуда Кызыл-Таштыгның олимпеталл курлавырында улуг даг-олбаазырадылга комбинатын албан-узу-биле ажиткан соонда, Тываның аштыңы ТР-ниң Бойдус курлавырлары олгаш экология яамызынга ол девискээрде экологтук байдалга хамаарыштыр ониторинг эрттирерин дааскан.

Республиканың чурттакчы чонун жылга хаара тутканының болгаш спар-ың күш-ажылчы эргелериниң камгалалының айтырыгларын хынаарын күш-ажыл болгаш социал политика яамызынга нааган. Республика девискээринде чер-штининг байлаан шиңгээдип турар өске-аа компанияларга хамаарыштыр ындыг рганы ажылгап эгелээрин база айыткан.

Чазак Даргазы Шолбан Кара-оолдун ийишкынынга даянган, хуу инвестор-биле социал эштежилге дугайында угуржулгаларның боттанылганын ажыл-ын бөлүктөр хынаар ужурулуг.

Чазактың ажылчын бөлүү Тываның аңды кожуунга чедип, «Евраз» холдин-иниң тургузуунда «Межегей хөмүр-даш» өмүр-даш компаниязы» ААН-га хамаар-ыр «Межегей хөмүр-даш» шахтаның удуун көргөн.

Чазактың айтышкыны-биле тургус-унган ажылчын бөлүк улуг инвести-

ция компаниялары-биле дугуржулгада республиканың чурттакчы чонун ажылга хаара тудар кезээниң күүселдезинге хыналданы чоруткан. Ол документи-де айыттынганы езугаар бүдүрүлгеде ажылдап турар кижилерниң 60 хуузу республиканың чурттакчылары болур ужурулуг.

Амгы үеде объектиде 350 кижиле ажылдап турар.

«Межегей хөмүр-даш» хөмүр-даш компаниязы» ААН-ниң чиңгине директору Сергей Франк ам безин компанияның инженер-техниктиг ажылдакчыларының 60 хуузу Тываның чурттакчылары дээр-зин дыңнаткан. Оларның хөй кези — дээди өөредилге черлерин дооскан тускай эртемниг аныяк специалистер. Чижевээрге, азрогаз контролюнун инженерлери-дир. 2013 чылда Москваның даг университетин дооскан беш кыс ТР-ниң Чылыг болгаш энергетика яамызының бижи-биле келгеннер. Бүдүрүлгениң акша-хөреңгизи-биле стажировканы эрт-кеш, чедишкенин ажылдап турарлар.

Информастыг технология адырында специалистер, күш-ажыл камгалалының инженерлери, хандырылга албанының ажылдакчылары — тус черниң чурттак-чылары. «Межегей хөмүр-даш» ХК»

ААН-ниң юридиктиг албанының юрист-консультанты Майя Кучуге — Россияның эрге-хоойлу академиязының доозукчузу. «Ол специалистеривистиң ажылынга таарынып, оларны үнелээр бис» — деп, Сергей Франк онзалап демдеглээн.

Чер адаанда ажылдап турар дагжы-ларның байдалы арай өске. Амдызында ында өскээртен келген специалистер ажылдап турар. Инвесторнун төлээзи ажыл тускай негелделерлиг, ол участокка ажылдаар кижиле дээди өөредилге черинге дооскан чүгле дагжы звес, чер адааның ажылдарының талазы-биле тускай мерге-жилдиг болуру албан дээрзин тайылбыр-лаан. Оон аңгыда бүдүрүлгеде айыыл чок чоруктуң шыңгыы негелделери тургустун-ган, ынчангаш арга-дуржулгалыг дагжы-лар херек. А компанияның удуртулгасы ол участокка тус черниң чурттакчыларын база хаара тударынга сонугалдыг. Ол экономикага таарымчалыг, өскээртен келир ажылчын күштүң аай-дедир чоруу-рунга хөй чарыгдалдар үндүрбес.

Хурал үезинде ажылчын бөлүктүн составының кежигүнү Бүгү-Россияның улусчу фронтузунун регион штавының кежигүнү Чимит-Доржу Ондар, экономика

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ КЫЙГЫРЫ

Өрт айылының нарыдап келгени-биле холбаштыр Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың чонунга кыйгырыгны үндүргөн:

— Эргим чаңгыс чер-чурттугларым!

Агаар-бойдус кончук изиг-дир. Өрт айылы дыка бедик. Чүгле сөөлгү хонук-тарда 11 өрт хып үнген, тайгада 32 өрт хып турар. Бир звес неделя бурунгаар 1 муң гектар черге өрт хып турган болза, бөгүн ооң хемчээли 5 катап улгаткан — 5 муң 562 гектар.

Өрттерниң хып үнүп турар чылдагаа-ны кургаг чаңныктар деп бодап болур мен. Ынчалза-даа бистиң муңгаранчыг арга-дуржулгавыс аңаа чүгле агаар-бойдус буруулуг звес деп сагындырып турар-дыр. Аңаа херечи Тываның бүгү девискээринге кириген өртке удур онза режимни кижилерниң үрөп турарының дугайында сан-чургайлар. Тоомча чок чоруу-биле чүгле боттарының звес, а өске он-он, чүс-чүс кижилерниң чурт-талгазын болгаш амы-тынын айыылга таварыштырар, агаар-бойдустун хай-халавын медресеп билбес кижилер бистиң аравыста бар-дыр. Ынчангаш Тываның бүгү девискээринге кириген өртке удур онза режим кижиле бүрүзүгө хоойлу бо-лур ужурулуг-даа болза, эргим чаңгыс чер-чурттугларым, база катап дилээм болза — арга-арыгже кирерин хорааны болгаш өске-даа кызыгаарлаашкыннар анаа-ла-бир чүүлдер звес-тир. Силерниң бажыңнарыңарны өрт таварбазын дээш, Хакасияга болган чүүл силерниң-биле болбазын дээш бо бүгү хемчеглерни ап чорудуп турар.

Кандыг-даа сагындырыг чокка өрттүн айыыл чогуун дүрүмнерин сагырын, боттарыңарның суурларыңарга кым-даа бок өрттөтпезин, одаг кыыспазын дээш хайгаараарынче силерни кыйгырып тур мен. Өрт гидрантылары ажылдап тура-рын, өрт шиттери дериттингенин, өртке удур хемчеглерни суурларның эрге-ча-гыргалары чорутканын, өрт өжүреринге херек дериг-херекселдер барын хынаар. Каш-ла минуталар дургузунда чүс-чүс бажыңнар өрттенип, өртке болгаш ышка хөй кижилер когараан Хакасияга айыыл-халапты утпаңар. Кижиле бүрүзү кончук серемчилелдиг болзун, бот-боттарыңарга дуздалажыңар!

Республиканың Чазак байдалды бодунун кичээнгейинде тудуп турар. ОБ талазы-биле комиссия план езугаар ажылдап, чоокку регионнарда арга-арыг камгалалының парашютист-өртчүлери дуздалажып келген. Силерниң-биле дем-нежи, өрттү өжүрүп, арга-арыывысты болгаш суурларывысты камгалап арт-тырар бис.

(Уланчызы 2-ги арында).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел
бижи-биле шаңнаарының дугайында

Тыва сыгыт, каргырааны
делгередиринге үлүг-хуузу
болгаш Бүгү-россияның «Чаа
сылдыс» ыры конкурзунга
Тыва Республиканы төлөпиг
таныштырганы дээш

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
БАШТЫҢЫНЫҢ ХҮНДҮЛЕЛ
БИЖИ-БИЛЕ

Александр Радомирович
КУУЛАРНЫ шаңнаар – Бүгү-
россияның «Чаа сылдыс» ыры
конкурзунун тиелекчизи.

Спортка бедик чедишкин-
нери дээш

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
БАШТЫҢЫНЫҢ ХҮНДҮЛЕЛ
БИЖИ-БИЛЕ

Начын Сергеевич КУУЛАР-
НЫ шаңнаар – Россияның спорт
мастери, хостуг хурешке Евро-
паның бирги чери дээш 2015
чылдың маргылдаазының тиелек-
чизи, Стамбул (Турция).

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш.КАРА-ОЛ.

Кызыл хоорай
2015 чылдың июнь 26
№ 111.

ТЫВАЛАР БАЗА АЖЫЛДАП ТУРАР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).
сайыдының оралакчызы Людми-
ла Трусова, Экономика, Чылыг
болгаш энергетика, Өөредилге
болгаш эртем яамызының спе-
циалистери моон-даа соңгаар
кады ажилдажылганы айты-
рыгларын сайгарган. База ол
ышкаш специалистерни белет-
кээринге күрүнө чагыныче эдил-
гелерни кирип, республиканың
чурттакчыларын бүдүрүлгө
хаара тудар ажилдарны күштел-
дирерин чугаалашкан. Хуралдың
төнчүзүнде дагжыларны белет-
кээр болгаш мергежилдин бедир-
дер өөредилге төвүн тургузар
талазы-биле кады ажилдарны
чорудар дугайында шиитпир
хүлээп алдыган.

Ажилчын бөлүктүн кежигүн-
нери «Межегей хөмүр-даш» ХК»
ААН-да ажилдап турар чаңгыс
чер чурттуглары-биле ужурашкан.

Егор Моломдай, инженер:

– Кызылдың № 5 школазын
дооскаш, Москваның даг уни-
верситетинче кирип алгаш,
ону 2013 чылда доостум. Ол-ла
чылын «Межегей хөмүр-даш»
компанияга ажилдап эгелээн
мен. Өске регионнарда ажил
дилевейн, ол-ла дораан маңаа
келдим. Мында шупту чүве чаа.
Куруг черден эгелээн, кокстуг
хөмүр-даш казып тыварының
амгы үениң шахта тудуунга
киржип турарымга өөрүүр-дүр
мен. Мындыг чүве Тывага ка-
жан-даа турбаан. Улуг инвести-
ция төлөвилелиниң боттаныл-
газынга аныяк специалистин
киржилгези улуг чедимче-
дир. Бүдүрүлгениң айыыл чок
чоруунун талазы-биле харыы-
лап турар болгаш, ынаар онза
кичээнгейни угландырган мен.
А хандырылга албанында кады
өөренип турган мээңжим Артем
Санчай ажилдап турар. Мында
байдалдар эки-дир, шалыңга
хомудалыыс чок, чөмгөрери
хоомай эвес. Хоорайдан 60 кило-
метрде болгаш, транспорт-биле
аргыжылга эки.

Майя Кучуге, юрист:

– Мында ажилым дыка ха-
рысалгалыг – төлөвилелдин
боттанылганың эрге-хоойлу
талазынга хамааржыр ажил-
чорудулга: улуг хөмүр-даш хөй
санныг документилер, парт-
нерлар, сөөртүкчүлөр-биле чу-
гаалажылга. Ажилдарының
шынарындан болгаш үезинде
кылганындан дыка хөй чүүлдер
хамааржыр, ынчангаш ак сет-
килди ажилдаар-дыр мен. «Ме-
жегей хөмүр-даш» ХК» ААН-га
2013 чылда улуг конкурс эрткеш,
ажылдап эгеледим. Россияның

эрге-хоойлу академиязын 2009
чылда дооскаш, Росбанкка
ажылдап турган мен. «Межегей
хөмүр-даш» компанияже специ-
алисттер чыып турар деп дыңнааш,
документилерим дужаапкан
мен. Мени шилип алганынга
дыка өөрзөн мен. Төлөвилел
солун, бурунгаар хөгжүлдиги.
Тывада көңүс чаа бүдүрүлгө.
Коллектив эп-найырдыг. Мын-
да дыка хөй тывалар ажилдап
турар. Аныяк специалистер
база элээн. Чурумга хамаа-
рыштыр негелде шыңгы, оон
башка хоржок, шахта дээр-
ге айыылдыг бүдүрүлгө ышкашыл.
Ынчангаш-ла боор, ажилче
кирип алыры белең эвес, каш-
каш чадаларың чугаалажыл-
галарын эртер. Ажил солун,
ажылчыннарны бүгү-ле херек
чүүлдер-биле хандырып турар,
ында чөмөнчилге, тускай ажил-
чын хеп база бар, шалыңы эки.

2014 чылдың август айда
Тыва биле Россияның демне-
жилгезинин 100 чылын база
Шахтерлар хүнүн байырлаан
хүнде «Межегей хөмүр-даш»
шахтаның тудуунун байыр-
лыг ажыдышкынын Тываның
Баштыңы Шолбан Кара-оолдун
киржилгези-биле эрттиргенин
сагындыраал.

Амгы үеде чогуур инфра-
структура туттунган: подстан-
ция, котельная, арыглаар
дериг-херекселдер, септел-
ге-механика мастерскаязы,
барып-кээп ажилдап турар
ажылчыннар чурттаар нити
чуртталга бажыңныг сууржугаш.
Ийи общежитиени тудар. 2015
чылдың төнчүзүнде шахтаның
тудуун доозары планнаттыган.
Инвесторнун дыңнатканы-биле,
бо чоокку үеде 4000 тонна дериг-
херекселди сөөртүп эккелгеш,
эптеп тургузар.

Төлөвилелди боттандыра-
рынче угландырган инвести-
цияның ниити хөмчээли барык
50 миллиард рубль. Бо хүнге
чедир 3636,77 млн. рубльди
төлөвилелдин боттанылгасынче
кириштирген, ооң санында:
2012 чылда – 330,77 млн. рубль,
2013 чылда – 1527 млн. рубль,
2014 чылда – 1122 млн. рубль.
2015 чылдың 1-ги кварталында
инвестицияның хөмчээли 657
млн. рубль болган. Төлөвилелди
боттандырып эгелээнден бээр
Тыва Республиканың каттышкан
бюджетинче үндүрүлгөр болгаш
чыылдалар кылдыр 48 млн. 937,2
мун рубльди, ооң иштинде 2015
чылдың 1-ги кварталында – 6
млн. 546 мун рубльди шилчиткен.
Анна ЛАЧУГИНА.

КЫЗЫЛ-ТАШТЫГ ДАГ-РУДА КОМБИНАДЫ үнелелдер, бодалдар

Тывага июнь 25-те Тожунуң Кызыл-Таштыг даг-руда комбинаты ажиттынган. Бо дээ
чаа Россия деп адаарывыс күрүнө үезинде республикага хууда инвестиция акша-хөрөңгизи-б
туттунган эң улуг бүдүрүлгө. Ооң уjur-дузазының дугайында бодалдар мындыг.

Сергей ФЕДОРОВ,
«СИБЦВЕТМЕТНИИ-
ПРОЕКТ» ААН-ның теле-
вилелдер талазы-биле
директору:

«Даг-руда комби-
надының туттун-
ган чери бойдус
курлавырларының
байлааның талазы-биле
кончуг онзагай. Агаар-
бойдус камгалалы, суг,
агаарның, черниң хир-
ленмези-биле холбаш-
кан айтырыгларны төлөвилелди ажилдап кылып
тургаш, шыңгы кичээнгейге алган бис. Бистиң
төлөвилеливис 2008 чылда Колкүрэкспертизаның
деткишкенин алган. Комбинатты тудуп турда,
вахта методу-биле тудугга ээлчежи ажилдап,
төлөвилелде көрдүнгөн бүгү-ле чүүлдерниң
автор хайгааралын доктаамал чорудуп турду-
вус. Бистиң төлөвилеливис езугаар бо девис-
кээрде 200 хире тудуг объектилерин туткан.
Комбинаттың тудуунун ажилчын документация-
зын ажилдап кылып тургаш, 2013 чылда эки деп
база бир үнелелди алдывыс.

«Лунсин» компания-биле кады ажилдажылга
биске чаа арга-дуржулга болган. Техниктиг тер-
миннерни орус дылдан кыдат дылче, кыдат дыл-
дан орус дылче очулдулары дээр ышкаш чамдык
шаптаразыннар турза-даа, демниг ажилдап
тургаш, оларның шуптузун алып эртивис.

Елена ШАБАЛИНСКАЯ,
Төп Сибирь округтун ка-
зымал байлактарны
ажылгаарының талазы-
биле департаментинин
Тыва Республика тала-
зы-биле геология болгаш
лицензияларының кил-
дис начальниги.

«Казымал байлактарны
ажылгаарының эргези амгы
үеде күштүг хоойлужудулга
езугаар Казымал байлактар
ажылгалының федералдыг агенствозунга хамаар-
жыр. Кызыл-Таштыг казымал байлак курлавырын
шиңгээди алып эргени 2006 чылда «Лунсин»
компания ойнап алган. Элээн каш чылдарның
дургузунда бо компания ажил-херектерге бодунуң
харысалгалыын бүзүрелди-биле бадыткап
келди. Мындыг улуг ажил-үлгөге частырыглар
турбайн канчаар. Ынчалза-даа россияжи хоойлу-
ларны компания сагып ажилдап тур.

Даг-руда тывыжы Тываның агаар-бойдузунун
эртинежи Тожунуң девискээринде болганда,
комбинаттың төлөвилелинге экологтук айты-
рыглар кол черни ээлеп келген. Бистиң дүвү-
реливисти билип, агаар-бойдука хоралыг
салдарны эвээжедир дээш, шупту чүүлдерни
«Лунсин» компания кылып турду.

Даг-руда комбинаты Тываның болгаш Тожунуң
социал-экономикиг хөгжүлдизинге көскү үлүүн
кирер дээрзинге бүзүрелдиг бис. Комбинаттың
төлөвилел езугаар күчүзү 1 миллион тонна
даг рудазы, ону болбаазыраткаш, честиң, кор-
гучунун болгаш цинкин концентратын алып.
Специалисттерниң санап кааны-биле алып болза,
комбинат республиканың бюджетинче чылдың-
на 400 миллион рубль орулганы үндүрүп болгаш
өске-даа төлөвилел хевирлиг кирер. Девис-
кээринде даг-руда комбинаты туттунган Тожу
район амгы үеде 55 миллион рубль ажыг акшаның
үндүрүлгөрин ап турар.

Комбинаттың ажилынга дорт хамаарылгалыг
кижилерниң бодалы мындыг: девискээрниң моон
соңгаар сайзыралыга ком-
бинат бодунуң чогуур үлүүн
кирер.

Валерий ТОРЖУ, Тожу
кожуун чагыргазының
даргазы:

«Тожу — республи-
каның эң ырак кожууну.
Тоора-Хем биле Кызыл
аразы 270 километр. Ооң

кол кезии, Бояровка суурдан бээр 102 кило-
метр орук. Ол оруктун ажылгалын болгаш а
машиналар эртеринге таарымчалыг байда,
чыл дургузунда тургузарын КХН «Лунс
хүлээнип алган. Ол бүдүрүлгө чериниң а
хүлээлгелериниң ачызында бөгүн тоора-
чилер Кызылга чедир 5-6 шак болгаш хал,
чеде бээр апарган, ооң мурнунда хүнзедир
шак дургузунда чоруп кээр турган. Оон аң
Тожу кожуунун бюджетинче база «Лунс
ден» үндүрүлгөр шилчидилгелери кээп тур
Чижээлээрге, 2014 чылда кожуунун 76 м
боттун орулгаларының 56 миллиону «Лунс
ден» шилчидилгелер болган.

Бүдүрүлгөде 100 тожулар ажилдап тур
«Лунсинге» чеже ажилчыннар херегинге д
нып, Тоора-Хемниң профтехучилищези тус
мергежилдиглерни белеткеп берип тур
Өскээр чугаалаарга, КХН «Лунсин»-биле сы
харылзаалыг ажилдап тур бис. Бүдүрүлгө
ажыл-чорудулгасы Тожуга, ооң чурттакчы
рынга ажыктыг болуп турар».

Айдың ХОЮГБАН,
руда болбаазыра-
дыр цехтин началь-
ниги:

«Лунсинниң ту-
дуу эгелеп турда-ла,
Тываның эрге-ча-
гыргазы биле ком-
панияның адми-
нистрациязы штат-
тын 60 хуузу рес-
публиканың чурт-
такчылары болуп деп
дугуржулганы чарган
турган. Ол норма
ажыр күүсеттинген: 846 киж ажилдап ту
болза, оларның 80 хуузу Тываның чурттак
лары, ооң иштинде тожулар. Инженер-техник
ажылдакчылардан эгелээш анаа ажилчын
га чедир регион деңгели-биле алып болза,
шалыңы ап турар — ортумаа-биле айда 30 м
Дээди эртемниг удуртукчу ажилдакчылар
оон оранчок хөй. Моон соңгаар ажилчыннар
санын кызылары көрдүнүп турар, чүге д
бүдүрүлгө чери Тываның өөредилге черлери
өөредип алганы тыва аныяктарны хүлээп а
сорулгалыг.

Бистиң цех руданың үш хевирин казып
турар: цинк, медь, свинец. Болбаазырат
соонда шынарлыг продукт — концентрат үн
Ажилдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг
байдал тургустунган. Спорт шөлдеринде т
нис, волейбол, баскетболду ойнап турар. 8
үргүлчүлээр ээлээвис соонда аңаа дыштан
ойнап турар бис

Цехте үш ээлгө бар. 20 хонук ажилдаар
хонук дыштаны. Мен бодум үш чыл ажил
тур мен. Документилерим дужаагаш, курста
өөренип алгаш ажилдай бердим. Ооң мурну
«Тардан Голд» үдүрүлгезинге ажилдап турд
Акша-төгөрик-даа, хоойлужудулганы сагып ту
ры-даа, социал магадылалга-даа хамаарыш
мында байдаг таарымчалыг-дыр».

Евгений ИМИТ,
КХН «Лунсин» ин-
женер-энергетики:

«Мен элек-
три дериг-херек-
селдериниң ажыг-
лалы, оларның
үзүктөл чокажылдаа-
ры дээш харысал-
галыг инженер-энер-
гетик мен. Аңгы-аңгы
районнарда чаңгыс
чер-чурттуглар бар
бис. Оларның иштин-
де ээлчегначальник-
тери, бригадирлер-даа бар. Мен 2012 чылд
бээр ажилдап тур мен, Москваның күрүнө
даг университетин дооскан мен. Техни-
дериг-херекселдер-биле ажилдаар күзөл
бүткен. Индыг профессия шилип алганым
бо ажилымга тараа

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2014-2015 чылдарда «Туберкулезка удур диспансер» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чери-биле күш-ажыл керээзин чарган фтизиатр эмчилерге аңгыс удааның компенсация төлевирлерин бээриниң чурумун

бадылаарының дугайында

2015 чылдың апрель 1 № 150 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның 2013 чылдың апрель 30-де №250 доктаалы-биле ылаан «2013-2020 чылдарда кадык камгалал сайзырадыры» Тыва Республиканың үнө программасы-биле көрдүнгөн Тыва Республиканың кадык камгалалының күрүнө теманың медицина ажилдакчыларын иал тала-биле деткириниң хемчеглерин гандырар сорулга-биле Тыва Республиканың ааның доктаалы болза:

1. 2014-2015 чылдарда «Туберкулезка удур диспансер» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чери-биле күш-ажыл керээзин чарган фтизиатр эмчилерге аңгыс удааның компенсация төлевирлерин риниң доктаалга кошкан чурумун бадылаар.

2. 2014-2015 чылдарда «Туберкулезка удур диспансер» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чери-биле күш-

ажыл керээзин чарган фтизиатр эмчилерге аңгыс удааның компенсация төлевирлерин бээриниң дугайында керээзлерни чарар талазы-биле Тыва Республиканың күсөкчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органынга Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызын томуйлаар.

3. Бо доктаалдың күсөлдөзүгүгү контрольду Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчысы О.Д. Натсакка дагытар.

4. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан-езузуңуң интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информастыг-телекоммуникастыг четкиде Тыва Республиканың албан-езузуңуң сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчысы А.ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың Чазаның 2015 чылдың апрель 1-де №149 доктаалы-биле бадылаан

2014-2015 чылдарда «Туберкулезка удур диспансер» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чери-биле күш-ажыл керээзин чарган фтизиатр эмчилерге аңгыс удааның компенсация төлевирлерин бээриниң ЧУРУМУ

1. Чаңгыс медицина ажилдакчызынга чүс күн муң рубль хемчээлдиг чаңгыс удааның пенсация төлевирин (моон ыңай – төлевир) 4-2015 чылдарда «Туберкулезка удур диспансер» Тыва Республиканың күрүнениң бюджет кадык камгалал албан чери-биле (моон ыңай – диспансер) күш-ажыл керээзин бир дугаар чарган фтизиатр эмчилерге тодаргай эвес суусаага кол ажилдап турар чериниң аайы-е оларның штаттыг албан-дужаалды долучуу элээп негелде-биле бээр.

2. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамы-биле (моон ыңай – Яамы) чаңгыс удааның пенсация төлевирлерин бээриниң дугайында керээзи (моон ыңай – керээз) медицина ажилдакчылары чарган негелдеге республика бюджетиниң акша-хөреңгизиниң күсели-биле эрге-чедирлерин бээр.

3. Медицина ажилдакчыларынга төлевирлерниң саң-хөө хандырылганын Тыва Республиканың республика бюджетиниң акша-хөреңгизиниң күсели-биле боттандырат.

4. Төлевирни алыры-биле медицина ажилдакчызы бо чылдың ноябрь 1-ден орайтатпайн, ыжы дараазында документтерин дужаар:

а) төлевирни хостуг хевирге бээриниң дугайында билдиреши; б) ажил берикчи-биле шыңзыткан күш-ажыл керээзиниң хоолгазын;

в) ажил берикчи-биле шыңзыткан ажилче хүлээп алганының дугайында дужаалдык хоолгазын;

г) бодун шыңзыдып турар документиниң хоолгазын (ол документиниң бодун көргүскени-биле);

д) ажил берикчи-биле шыңзыткан күш-ажыл делтериниң хоолгазын;

е) «Педиатрия», «Эмнеге херээ» мергезилдериниң кайы бирээзинге дээди профессионал эртеминиң дугайында дипломунуң хоолгазын, «Фтизиатрия» мергезил аайы-биле дээди өөредилге чериниң соонда профессионал эртеми (интернатура болгаш (азы) ординатура), «Фтизиатрия» мергезил аайы-биле тускай ажилдакчы сертификаты, шүптүзүн ажил берикчизи шыңзыдат.

5. Төлевирни бээриниң дугайында азы төлевир бээринге ойталаанының дугайында шийтирнэ яамының фтизиатр эмчилерге чаңгыс удааның компенсация төлевирин тыпсыр талазы-биле комиссиязы (моон ыңай – комиссия) бо Чурумнуң 4 пунктузунда айыттыг болук документтерин дужааган хүнден эгелеп 30 календарлыг хонук дургузунда хүлээп алыр. Комиссия дугайында дүрүмү болгаш ооң составын яамының эрге-хоойлу актызы-биле бадылаар.

6. Төлевирни бээринден ойталаанының

барымдааларына хамааржыры болза:

а) шын эвес медээлер кирип турар документтерни дужаар;

б) билдирешини кириген медицина ажилдакчызының бо Чурумнуң 1 пунктузунуң негелделеринге дүүшпези.

Медицина ажилдакчызының документтерини долу хемчээлге эвес дужаары база ол ышкаш оларны шын эвес долдулары төлевир бээринге ойталаанының чылдагаанына хамаарышпас.

Бир эвес билдирешиниң бо Чурумнуң 4 пунктузунда айыттыг документтерини кошпаан азы оларның чамдызын кожуп каан таварылгада база ол ышкаш бо Чурумнуң 4 пунктузунуң негелделерин үрээни-биле документтерин дужааган болза, билдирешиниң кирген хүнүнден эгелеп 5 ажил хүнүнүң дургузунда яамы билдирешиниң болгаш аңаа кошкан документтерини эгиткен чылдагааны болгаш частырыгларын эдериниң чурумун айытканы-биле медицина ажилдакчызынга дедир эгидер.

Медицина ажилдакчызы төлевирни алыры-биле билдирешини эгиткениниң чылдагааны болган частырыгларын эткениниң соонда, документтерини яамыга каттап дужаар эргелиг.

7. Төлевирни бээриниң дугайында азы ону бээринге ойталаанының дугайында шийтирнэ яамының эрге-хоойлу актызы-биле долдуар.

8. Шийтирнэ хүлээп алган хүнден эгелеп 7 ажил хүнүнүң дургузунда яамы төлевирни бээриниң азы төлевирни бээринге ойталаанының талазы-биле шийтирнэ хүлээп алганының дугайында медицина ажилдакчызынга дыңнадыр.

Төлевирни бээринге ойталаанының дугайында шийтирнэ хүлээп алган таварылгада ойталаан чылдагааны болгаш үндүргөн шийтирнэ хомудал кириериниң чурумун дыңнадытга айтыр.

Төлевирни бээринге ойталаанының дугайында шийтирнэ Россия Федерациязының хоойлу-дүрүмнери-биле доктааттыг чурум езуугаар хомудал кирип болур.

9. Төлевирни бээриниң дугайында шийтирнэ хүлээп алганының дугайында дыңнадыгы медицина ажилдакчызының алган үезинден эгелеп 10 ажил хүнүнүң дургузунда яамы биле медицина ажилдакчызының аразында төлевирни бээриниң дугайында керээзи чарар. Керээзин майыын яамы бадылаар. Ында кирип турары болза:

а) медицина ажилдакчызының диспансер-биле чарган күш-ажыл керээзин дүүштүрүк категорияның ажилдакчыларына күш-ажыл хоойлу-дүрүмү-биле доктааттыг ажил шагының үргүлчүлээшкенин негелделеринге медицина ажилдакчызының диспансерге кол ажилдап турар чериниң аайы-биле үш чыл дургузунда ажилдаар хүлээлгези;

б) үш чылдың үе-хуусаазы төнеринге четпейн, күш-ажыл керээзин соксаткан таварылгада акша-хөреңгени эгидериниң агар сан реквизиттерин айытканы-биле күш-ажыл керээзин соксаткан хүнден эгелеп чедир ажилдаван үезинге дүүштүр санаан (Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекзиниң 77 чүүлүнүң бирги кезээниң 8 пунктузу-биле, 81

чүүлүнүң бирги кезээниң 1, 2 болгаш 4 пунктулары-биле, 83 чүүлүнүң бирги кезээниң 1, 2, 5, 6 болгаш 7 пунктулары-биле көрдүнгөн барымдааларга күш-ажыл керээзин соксаткан таварылгалардан аңгыда) төлевирниң кезин медицина ажилдакчызының эгидер хүлээлгези;

в) үк керээ-биле көрдүнгөн хүлээлгелерини, ооң иштинде төлевирни эгидериниң талазы-биле хүлээлгелерин медицина ажилдакчызының күсөлдөзүгүгү турары дээш харысалга.

10. Медицина ажилдакчызының диспансер-биле чарган күш-ажыл керээзинге дүүштүр үк категорияның ажилдакчыларына күш-ажыл хоойлу-дүрүмү-биле доктааттыг ажил шагының үргүлчүлээшкенин негелделеринге медицина ажилдакчызының диспансерге кол ажилдап турар чериниң аайы-биле үш чыл дургузунда ажилдаар хүлээлгелеринче кирбейн турары;

медицина ажилдакчызының ажилга чөлүг чылдагаан чокка келбейн баар үези, ооң иштинде Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекзиниң 76 чүүлү-биле көрдүнгөн таварылгаларда ажилдан чалатканының учурунда;

уруг ажаап-карактаар талазы-биле шөлээге турган үези (уругнуң хоойлу-биле доктааттыг назы-харга чедеринге чедир);

медицина ажилдакчызының дилээ-биле берген бир ажил чылының дургузунда 14 календары хонундан алып турар шалыңы хевээр артпас шөлээлериниң үези.

11. Бо Чурумнуң 9 пунктузунда айыттыг керээ-биле доктааттыг үе-хуусаада акша-хөреңгени шилчидерин яамы медицина ажилдакчызының чээли алыр организацияга ажиткан агар санынче яамының төлевир бээриниң дугайында эрге-хоойлу актызынга даянып боттандырат.

12. Медицина ажилдакчызы күш-ажыл керээзин үш чылдың үе-хуусаазы төнмөзүндө соксаткан таварылгада диспансер бо дугайында күш-ажыл керээзин соксаткан чылдагааннарын айытканы-биле ону соксаткан хүнден эгелеп 3 ажил хүнүнүң дургузунда яамыга дыңнадыр ужурулуг.

13. Медицина ажилдакчызы төлевирниң кезин күш-ажыл керээзин соксаткан хүнден эгелеп 30 календарлыг хонук дургузунда бо Чурумнуң 9 пунктузунуң «б» иштики пунктузун езуугаар яамының агар санынче акша-хөреңгени кирип шилчидериниң кезинге эгидер ужурулуг.

14. Чедир ажилдаван үезинге дүүштүр күш-ажыл керээзин соксаткан хүнүнге санаан төлевирниң кезин медицина ажилдакчызының эгидер талазы-биле хүлээлгелерин күсөлдөзүгү таварылгада медицина ажилдакчызындан керээ күсөлдөзүгүгү торгаалын (хөөзү) тыртар.

Керээ күсөлдөзүгүгү торгаалы (хөөзү) бо Чурумнуң 13 пунктузу-биле көрдүнгөн он үш хонуктуң хуусаазының төнгөн хүнүнүң соонда хүнден эгелеп хуусаазын эрттирген хүн бүрүзү дээш немей санаттынар.

15. Медицина ажилдакчызы төлевирниң кезин эгидеринден ойталаан таварылгада яамы торгаалды хоойлу-дүрүмү-биле доктааттыг чурум езуугаар боттандырат.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың күрүнө шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Култура болгаш уран чүүл адырынга кириген үлүг-хуузу

а хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ АРТИСТИ» хүндүлүгү «Күрүнениң бюджет албан чери «Үндезин тыва культу-

ра болгаш ус-тывышты сайзырадырының төвүнүң» артист-мейжизи Эдуард Валерьевич ДАМДЫНГА тыпсыр.

Күш-ажылчы чедишкенини база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КУЛЬТУРАЗЫНЫҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ» хүндүлүгү атты «Тываның Ю.Ш.Кюнзегеш аттыг

үндүрер чери» күрүнениң автономнуң албан чериниң уран чыга редактору Владимир Уржуттойович ДОНГАККА тыпсыр.

Көдээ ажил-агый адырынга кириген үлүг-хуузу база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ ЧЫЛГЫЧЫЗЫ» дүлүгү атты Таңды кожунуң Балгазын суурда хууда дузалал

ыл-агыйының чылгычызы Михаил Пичи-оолович ОЮНГА тыпсыр.

Кадык камгалал системасынга кириген үлүг-хуузу база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КАДЫК КАМГАЛАЛЫНЫҢ АЛДАР-

ГА АЖЫЛДАКЧЫЗЫ» хүндүлүгү атты Тыва Республиканың кадык камгалалының күрүнениң бюджет албан чери «Республиканың

эмнегезиниң» бактеориология лабораториязының фельд-лаборанты Лидия Ивановна ТАХТУЕВАГА тыпсыр.

Өзүп ораар салгалды өөредилге болгаш кижизидил-

гине кириген үлүг-хуузу база өөредилге адырынга хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш

«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕЗИНИҢ АЛДАРЛЫГ АЖЫЛДАКЧЫЗЫ» хүндүлүгү атты ниити билигнин муниципал

г бюджет албан чери «Кызылдың № 4 ортумак ниити билиг

олазының» директору Наталья Анатольевна МАСЛЕННИ-ВАГА тыпсыр.

Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш шаңнаар:

РЕСПУБЛИКА БАШТЫҢЫНЫҢ ХҮНДҮЛҮЛ БИЖИИ-БИЛЕ Айлана Арыш-ооловна БАЛГАН — «Күрүнениң бюджет

бан чери «Үндезин тыва культураны болгаш ус-тывышты сай-радыр төптүн» организас-методиктиг килдизиниң начальниги.

Урана Васильевна ИРГИТ — күрүнениң бюджет албан чери

Элла Эрес-ооловна КЫЗЫЛ-ООЛ — ниити билигнин бюджет албан чери Би-Хем кожунуң Аржаан ортумак ниити билиг

школазының комплекстиг хандырылганын ажилчыны. Андрей Георгиевич ЛИСТКОВ — «Голевтин даг-руда компа-ниясы» кызыгаарлаттыг харысалга ниитилелиниң чигине директору.

Константин Элдик-оолович МОНГУШ — Кеземче күсөлдө-зиниң Федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң федералдыг казна албан чериниң № 1 эдип-чазар колониязының күш-ажыл камгалалының башгы техникаың айыыл чок чоруунуң талазы-биле инженери.

Антонина Дайровна ОДАН-ООЛ — милицияның курлавырда подполковниги.

Вячеслав Ким-оолович ООРЖАК — Чөөн-Хемчик кожунуң Чадана хоорайда хууда дузалал ажил-агыйының баштыны.

Лариса Баян-ооловна ТЮЛЮШ — ниити билигнин муниципалдыг бюджет албан чери Би-Хем кожунуң Аржаан ортумак ниити билиг школазының орус дыл болгаш литература башкызы.

Валентина Эвен-ооловна УДЕЛ-ООЛ — Тыва Республиканың кадык камгалалының күрүнениң бюджет албан чери «Улуг-Хем кожунуң медицина төвүнүң Эйлиг-Хем сумузуңуң фельдшер-акушер пунктузуңуң» эргелекчизи.

Маргарита Даржаевна ШИРАП — ИХЯ-ның Тыва Республика талазы-биле назы четпээн эрге-хоойлу үрекчилерин түр када тудар төвүнүң кижизидикчи башкызы.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ. Кызыл хоорай 2015 чылдың июнь 8 №101

Шаңнаар дугайында

Күш-ажылчы чедишкенини база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш шаңнаар

Россия биле Тываның демнежилгезиниң болгаш Кызыл хоорайың үндезилетинип тургустунганындан бээр 100 чылынга тураскааткан

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЮБИЛЕЙЛИГ МЕДАЛЫ-БИЛЕ Галина Федоровна БАЛАКИНА — Россияның Эртеменер академиязының Сибирь салбырының бойдуз байлактарының

комплекстиг шигээдип алырының күрүнениң Федералдыг бюджет албанының Тывада институтунун директорунун эртем талазы-биле оралакчызы, экономика эртеменериниң доктору.

Галина Степановна БЕЛЕНКОВА — Тыва Республиканың күш-ажылдың хоочуну.

Нина Кирсановна КОЖЕВНИКОВА — Тыва Республиканың күш-ажылдың хоочуну.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ. Кызыл хоорай 2015 чылдың июнь 10 № 102

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле Тыва Республиканың кадык

камгалалының күрүнениң бюджет албан чери «Туберкулезка удур диспансерниң»

ажылдакчыларын шаңнаар дугайында Хөй чылдарда кадык камгалал системасынга ак сеткилдиг ажилы дээш

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ХҮНДҮЛҮЛ БИ-ЖИИ-БИЛЕ

Людмила Николаевна БААЗАН — № 1 өкпе туберкулезунун

терапия салбырының улуг эмчи сестразы.

Катерина Тонгуловна ДАМБА-ХУУРАК — аптеканың улуг провизору.

Инна Хураган-ооловна СЕДЕН — кол медицина сестразы.

Зинаида Мартовна ЧУЛДУМ — аптеканың улуг фармацевти.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ Кызыл хоорай 2015 чылдың июнь 24 № 105

Шаңнаар дугайында

Чедип алган чедишкенини база хөй чылдарда кадык камгалалына ак сеткилдиг ажилы дээш

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ХҮНДҮЛҮЛ БИ-ЖИИ-БИЛЕ

Чеченмаа Чоотпановна МОНГУШ — Тыва Республиканың ка-дык камгалалының күрүнениң бюджет албан чери «Республиканың

наркология диспансериниң» организас-методиктиг болгаш кон-сультативтиг килдизиниң эмчи-методисти.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ Кызыл хоорай 2015 чылдың июнь 25 №109

«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүгү атты Линь Жуйтэнге тыпсыр дугайында

Тыва Республиканың социал-экономиктик хөгжүлдөзүгүгү кириген үлүг-хуузу болгаш үре-түннелдиг кады ажилдакчызы

дээш «Лунсин» кызыгаарлаттыг харысалга ниитилелиниң

Директорлар чөвүлелиниң даргазы ЛИНЬ Жуйтэнге «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүгү атты тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ Кызыл хоорай 2015 чылдың июнь 26 №110

• Улусчу езу-чаңчылдар чылы

ЭНЕРЕЛ СЕТКИЛДИГ БОЛУУЛУҢАР

Тывада коммерциялыг эвес хей-ниити организациялары боттарының ажил-чорудулгазын мурнунда салып алган сорулгаларына дүүштүр чорудуп турар. Оларның бирээзи – «Энерел» фондузу. Моон адаанда ол организацияның даргазы Анета Ооржак-биле интервью:

– Анета Шериг-ооловна, «Энерел» фондузунун төөгүзүн чугаалап бээр силер бе: кажан ол тургустунганыл, ындыг идея канчап тыптып келгенил, оон сорулгалары кандыгыл?

– 2002 чылда Индияда бистиң тыва хуурак оолдары-выс өөренип турар Дрепунг Гоманг хүрээзиниң аядышының чорааш, Ыдыктыг 14-кү Далай-Лама башкының хүлээп алышының кирер аас-кежиктиг болган бис. Ынчан дөрт кижичораан бис: угбам Марита Челоккова, очулдурукчу Мерген Монгуш, эмчи Галина Романова база мен. Ол-ла үеде Дрепунг Гоманг хүрээде Самло Канцен бөлүк Россиядан хуурактарның чурттаар оран-савазын тургузарына дуза кадарын дилзэн. Оон бээр-ле фонд тургузар деп идея ты-вылган. 2004 чылда Тывага Дрепунг Гоманг хүрээзиниң ламаларын, удуртукчузу хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче башкыны чалап эккелгеш, Тываның шупту 17 кожуунга номчулгаларны эрттирген, Кызылга болгаш ийи кожуунга мандалаларны кылган, аэропорт чоогунда «Бодхи» (чырыктыгы байдал четкениниң) субурганын туткан.

Ынчан аңгы организация тургузарына хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче башкының чөпшээрелин алгаш, 2005 чылдың март 5-те улуг чыыш кылган бис. Ол хуралга «Энерелдин» 4 тургузукчузун, 13 кижигүнүн база даргазы кылдыр мени бадылаан, оон сорулгалары шилиттинген.

– Чүге «Энерел» деп адап алган силер? База ол сөстүн уjur-утказын тайылбырлап көрүнерем.

– Энерел дээрге, буддизмде эң бедик сеткилдерниң бирээзи. Долгандыр турар делегейде хилинчек-човулаң дыка хей, аарыры, будалыры, үүлгедир дээш, кандыг-даа хевири бар. Энерел дээр-ге, Очалаңда бүгү-ле амылыг амытаннар хилинчээден адырлып алзын дээн сеткил. Ынчангаш кол угланышкын – кижичи төрелгетениң эң бедик үнелелдерин, тайыңны тарадыры, сайзырадыры, угадыры. Ол үш кол принципке даянган: энерел сеткил, ынак сеткил, кээргээчел сеткил.

– Силерниң фондуңарны улус чүгле шажынчы организация деп бодап турар. Херек кырында кандыг болуп турарыл?

– «Энерел» – Тыва Республиканың хей-ниити культурлуг фондузу. Тургузукчу хуралывыска ийи оруктун – «Дхарма центр» ышкаш чүгле шажын оруун азы аңаа немеш-

тир культурлуг угланышкыны – кайызын шилип алырыл дээш, ийиги орукка доктааган бис. Сарыг шажынга даянып алгаш, өскелерге ачы-буян чедирери, кижилерниң эки талаларын сайзырадыры, тыва езу-чаңчылдарны, тыва дылывысты камгалап, кадагалап арттырыры, шупту шажыннар аразында хүндүлөжилгени чедип алыры биске чугула болуп турар. Кижилерниң хилинчээ, бачыттары мугулайындан, чүве билбезинден келир, ынчангаш

тыг Далай-Лама башкының 8 млн. судурлары суктунуп шыг-жаттыганы. Мынча ыдыктыг судурлар дузазы-биле кижилерге энерел сеткил, делегейге тайбың, ынак, кээргээчел сеткилдер оттуп, быжыгланып, кижилерге буян-кежик кээп турар.

– Амгы үеде кандыг ажил-херек чорудуп турар силер?

– Улаштыр чугаалаптайн. База бир кылган улуг ажылы-выс – ийи катап, 2009, 2011

школачылар аразына «Ыдык черлер» деп эртем-практиктиг конференция дээш, оон-даа ынай. Аңаа Сүт-Хөлдүн Кызыл-Тайга школазының 8-ки классчызы Саглай Ондар, Мөңгүн-Тайгадан Айсуу Салчак, Чадаанадан Александра Донгак дээш, өске-даа уруглар ыдыктыг хүрээлерни, шажын башкыларын шинчилеп бижээн ажилдары-биле идепкейлиг киришкеннер.

База бир солун ажил – шажын философиязының мо-

чүнү чугаалап болур силе

– 2007 чылда Рабочая, адрессте эрги бажың садылган бис. Ол ам дыка эргирээн, тары мырыңай хөд-ынчангаш ону чаартыр келген, бускаш, ийи каът бажың тудар бис. Аңаа библиотека, лекция залы, конференция залы, медитация кылыр өртүр болгаш черле ың кижизидикчи, культурлуг хөдөм чорударына таарымлыг оран-сава херек болуп турар. Чаа бажыңга школачылар улуг-даа кижилер шинчил ажилдарын кылыр аргалыг лур. Ону бо чайын тудуп ары кызыдар бис. Мараф эрттирген ужуру база бо. Буну ажил-херектерге кижикыдыындан хайгааракчы байн, аңаа боттары идепкейлиг киржип, энерел сеткил идеяларын боттандыра күзээр-дир мен.

– Анета Шериг-ооловна, силер эмчи кижичи болу силер, бо мындыг улуг хей-ниити ажылын чорударына үе-шакты, энергия кайыын ап турар силер?

– Амгы үеде Республиканың 1 дугаар эмнелгезинде гемодиализ салбырында нефролог эмчи кылдыр ажилдап чору мен. Аарыг кижилерниң дыы дээрге база улуг буну ажил-дыр, хостуг үем фондунун ажилдарын чорутуру мен. Өскелерниң аас-жи дээш ажилдап, чурттага, кижичи боду дыка аас-кежиктиг болур. Ону база бистулуг башкыларывыс өөред бадыткап турар. Чижээ, Ыдыктыг Далай-Лама Башкывыс, харлыг дээр арга чок, бүд делегейни эргип, өскелер аас-кежикти өргүп чору Ынчангаш шупту кижилерни кыйгырыксаар сеткил мындыг: бир эвес бүгү тычон бодувустун чүдүлгевис дылывысты, культуравыс чуртувусту хумагалап ал деп бодаар болзувусса, кибүрүзү буянныг ажилдар кылыр чүткүп, тыва чаңчыл болгаш езулалдарны сага ажи-төлүвүстү шын кижичи дээр кызар уjurлуг би Материалдыг хөгжүлдө хер ынчалза-даа арыг сагыш-сеткил, эриг баар, энерел сеткил езулуг аас-кежикке чедир Ынчангаш бүгү тыва чон аас-кежикти, чедиишкннер күзээр-дир мен.

ОУЫЭНМЛРЙБВГДЖЗ
ё ю и е

ПФКТСХЦЧ

«Энерел» фонд уруглар камгалагының хүнүнде Кызылдың школа-интернадына конкурс эрттирген.

угаан сайзырадыр билиглерни суртаалдаары чугула.

– Ол сорулгаларны боттандыра дээш, кандыг угланышкыннарга кандыг ажилдар чорудуп турар силер?

– Бир дугаарында, буддизм философияның өөредиин чон ортузунга тарадып непередир ажил, ийиде, шажын өөредииниң номнарын үндүрүп турар бис, үште, Гюдмед хүрээниң лама башкыларын Тываже чалап, номналдар чорудуп, аңгы-аңгы мандалалар тудуп турар. 2004-2006 үш чыл иштинде бо башкыларның өргүлдөр акшазы тыва чонга дедир эглип келген: оон дузазы-биле база ынчангы Тыва Чазактың, мэрияның, Камбы-Лама эргелелиниң, бүдүн тыва чоннун улуг дузаламчызы-биле, «Сохраним Тибет» фонд-биле эң улуг телевиделдерниң бирээзи – Мани хүртүзүнүн тудуун боттандырган бис.

– Ийе, Кызыл хоорайның төөгүнде улуг хүртү долганып турарына ам чаңчыгып калган бис. Ону кылдырган уjur-дузазы чүде ирги?

– Мани хүртүзүн 2006 чылдың сентябрь 20-де диргискен болгаш октябрь 6-да ажиткан. Оон иштинде Будданың 100 млн. судурлары, Гелупла школазын үндөзилзэн Цонкопа Ламаның 4 млн. база Ыдык-

чылдарда 40 ажыг буддизм эртинелерниң делгелгезин Национал музейге организастаанывыс. Ол кайгамчык эртинелерни карак-биле көрүп алыры, чаңгыс айыс алыры безин каш-каш катап чыгып калган бачыттардан арыгланыры, хүрээниң ханызында буян сеткилди, энерелди, ынакшылды оттурары. Индиядан келген башкылар кожууннарга барып, тыва чонну айызаан, хоочуннар, өскүстер бажыңнарына, эмнелгелерге болгаш онкология, сагыш аарыг улустун эмнелгезинге ийи катап чедип, мөргүлдөр кылган.

Москва хоорайда буддизмге хүндүткелдиг Шивалха Ринпоче башкының номналдарын организастаан бис. База аңаа 2013 чылда хондур болур Шагааны бир дугаар эрттирген, ам ол чаңчыл апарган. Чагытай хөл чанында хүрээниң таваан салчырына «Энерел» улуг дузалаан, оон тудуунга бирги ачы-буян марафонун база эрттирген бис.

Амгы үеде Чырыктыгы 14-кү Далай-Лама башкының 80 харлаарына 30 ажыг хемчеглерни бо чылын планнап алгаш, өске буддизм организациалар-биле кады чорудуп тур бис. Субурганнар арыглаашкыны, «Буян» деп акция, чединмес өг-бүлелерге «Изиг чем» дузаламчызы, школа-интернат, уруглар бажыңына өргүлдөр,

дульдарын «Энерел» фондузунда чоргузуп турар бис. Оон кол утказы – Будданың философиязын сонуургап чоруур азы чаа эгелзэн кижилерге дуза кадары, боттарывыс база өөредигни ханы сайгарып алырывыс. Ынчангаш модульче күзөлдиг улусту чалаар-дыр бис. Бүгү кылган ажылывыстың буяны Далай-Лама Башкывыстың узун назылаары, Тыва чуртка катап чаларап келири дээш йөрээлдер-биле холбашкан.

– Чоокку үеде кол планыңар кандыгыл? «Энерелдин» турар бажыңын чаартып кылыр ачы-дуза марафону база эрттирген болгай силер. Ол улуг ажылыңарга хамаарыштыр

ЖУРНАЛИСТ: «Энерел» фондузу бүгү кижилерниң чүгү чаагай талаже угланырына, бот-боттарын хүндүлөжү энерел сеткилди, амыр-тайбың, аас-кежиктиг чурттагына, багай чаңчылдардан, бачыттардан адырлырына хүрээниң ханы дүвүнде эң эки шынарларны үндүр тыртарыга, сеткил байлаан оттуруп ажадырына улуг ажилды чордуп турар. Ынчангаш оларның чаа оран-савазын тударына арыг сеткилден дуза, деткимче чедириксээр буянныг кижилерге, спонсорларга фондунун реквизиттерин айыттывы Тувинский республиканский общественный культурный фонд «Энерел»

ИНН/КПП 1701039618/170101001
Р/с 40703810800000000187
в ОАО АБ «Народный банк» г.Кызыл
К/с 30101810500000000735
БИК 049304735

Интервьюю Надежда ЭРГЕП алга

Кадыкшыл

АЗАРГАНЧЫГ МЭЭҢ ЧҮРЭЭМ

шкаш ышкаш мээң чүрээм, суулуп», «ыстап»

канчаарың ол? Азарганчыг мээң чүрээм, арып «курлуп»

канчаарың ол? Эередиң чокка чугаалаар а, шынап-ла, бүгү делегей-ылыг амытаннарның «мо-», «шимчедикчизи» чүгле дээрзи маргыш чок. Дириг ан бүрүзү чүлдү-чүректин биле амыдырап-чурттап ыр.

Индиг-даа назы-харлыг кир боттарының чүлдү-чүрээм к камнавышаан, бир эвес кте кандыг-бир «чырга» ы бээр болза, чүрек аарыг-н тускай эртемниг эмчилер-ш бурунгаар хынадып, ону дир ужурга таваржып турар. урунгаар чүткүлдүг, чоннуң ы дээш кезээде сагыжы п чоруур ТР-ниң Улустуң зи Надежда Соскур-оолов-оржак ол-бо хоорайларга к аарыгларының талазы-тускай курстарга удаа-а билин бедидип, чүрек-глары эмнээр республи-кара чаңгыс баштайгы кардиолог эмчи кылдыр

өөренип алган. Республиканың 1 дугаар кардиология салбырын Надежда Соскур-ооловна каш чыл улай эргелекчилевишаан, хөй-хөй янзы-бүрү мергежилдин кижилериниң кадыгын «каңнап», улуг буянны чедирип чоруур. Ам сөөлгү үеде ол-ла салбырда улуг кардиолог эмчи болбушаан, 3-4 палаталарда чыдар улустуң чүлдү-чүрээм эмнеп турар болду. Аныяк эмчилер Саида Седенге, Светлана Козловага болгаш өскелерге-даа байлак арга-дур-жулганын хун бүрүдө дамчыдып берип турар.

Оон ыңай улуг эмчи сестразы Нина Комомонина база хоочун эмчи сестралары Екатерина Донгак, Алефтина Чадаа олар-биле ам-даа эгин кожа ажил-давышаан хевээр. Ук салбырда оруннар саны 40 шаа чеде берген. Аргажоктан бергедээн, улуг аарыг кижилерни коридорго-даа чыттыргаш, доп-дораан эмчи дузазын чедирери чаңчыл апарган. Харын мырыңай Надежда Соскур-ооловнаның эгелээшкини, үлегер-чижээ хилис барбаан. Республика эмнелгезинде 2 дугаар кардиология салбырын база ажыдып тургускан.

Мен база бо чүрек эмнээр салбырга Надежда Соскур-ооловнага элээн каш хонуктар-да, хүннерде эмнедип чыттым. Кижилерниң кадыг дээнде ук салбырның эмчилери, эмчи сестралары, санитаркалары кичээнгеин кошкаш кылбайн турарын эскердим. Хоочураан аңгы-аңгы хевириниң чүрек аарыгларын когун үзе эмнеше-зе-даа, ук аарыгларны оон ыңай «хөрлээлетпейн», чүректен «чемгерип», чүүл бүрү эмнээш-киннерни чорудуп, чүгээртедип турары өөрүнчүг.

Аңаа эмнедип чыдырым-да, Эрзинден келген Орлан Маспый-оолович Аракчааны, Деспи Степанович Далай-оолду болгаш өскелериниң-даа кадык-шылын Надежда Соскур-ооловна чүгээртетти. Эрзинден Деспи Далай-оолдун чүрээнге соңгаарга тускай аппарат салды-рар кылдыр белеткеп турар болду. Ол оон-даа өске кижилерге арга-сүмени кадып эмнеп турар. Аныяк эмчи Саида Седенниң аарыг кижилер дээш, дүн-хүн дивейн, бодунуң амыр-дыжын бодавайн, сагыш човап, аажок

дүвүрөп турарын эскердим.

Кардиология салбырының үлегерлиг эмчизи Надежда Соскур-ооловна чүрек-дамыр аарыгларының талазы-биле аарыг кижилерге тускай көргүзүг материалдарын ажыглап тур-гаш, барык-ла кичээл хевирлиг лекция, беседаны үш хун улай кылганын сонугадым. Аарыг кижилер оон хөйүн билип алганы чугаажок.

Аарыг кижилерге берип турар аш-чеминиң шынары хоомай эвес чорду. Чем-биле черге-лештир ыт-кады болгаш оон-даа өске эм оъттардан кылган суксуннарны берип турар. Ол ышкаш удуур бетинде хойтпак, сүттен кылган, кадыкшылга улуг уjur-дузалыг хоолулуг чемнер аймаан бо-ла бээр.

Аккыр халат кеткен, аарыг-човулаңга туттурган ак сеткилди-биле бараан болган, арнычазык, каттыраңнаан Надежда Соскур-ооловнага болгаш өскелерге-даа өөрүп четтиргенин иле-реткен республиканың барык булуң бүрүзүндөн янзы-бүрү

мергежилдин кижилери чылыг, чымчак сөстөрүн эмнелгениң демдеглел дептеринде бижээ-нин эскерип болур.

Ам бо хүнде чырык өртем-чейде чурттап чоруур дириг кижилер бүрүзүнүн чүлдү-чүрээм эң-не арыг агаарга тааржыр дээрзин эртемденнер бадыткап турар. Шынап-ла, кижилер кандыг-даа чыт-бус чок, арыг агаарлыг черге, бичии-даа када болза, агаарлап, селгүүстептерге, кижиниң мага-боду сергей бээр, көскү-хөрек хозай бээр маргыш чок-ла болгай. Делегейде, ылаңгыя Рос-сияда, хөй-хөй язы-сөөк кижилер чүрек-дамыр аарыгларындан чыргадап, хоочурап, хилинчек көрүп чоруурун Россияның Прези-денти Владимир Путин эскерип билгеш, бо чылды чүрек-дамыр аарыгларының чылы кылдыр чарлааны таварылга эвес. Ын-чангаш чүрек-дамыр аарыгларын баш удур, эрте дээр болдурбас дээш, эрге-чагырганың, кадык камгалалының ажылдакчылары хун бүрүдө кичээнгеини кошкатпас уjurлуг.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл кожуун.

ИЗИГ ХҮНГЕ ДӨГЕЛЕНИП...

ай. Ажылдаан арат-чон ээ үезинде азы дыштаныр берде өг-бүлөзи-биле арыг-рлыг черлерге дыштанып, чорук кылып эгелээн.

Истин республикавыска ы үеде изиг 40 градус бе-ажа бергилээр болгай. Шак дыг үеде хун херелдерин-айыыл тургустунуп бо-чүрек-дамыр аарыгларлыг, базыышкынныг кижилер эңгейлиг болуру чугула, немей улуг-бичии кижилер-ге аттырып» алгаш, кадык-тынга айыыл тургустунуп ыр.

Иzig хүн караанга үр үе дур-нда турганының түңнелинде аарып, дескинип, кустур-караа көзүлбестеп, эди-радус чедир изип, моорап-ээриниң айыылы тургусту-келер. Ону «хун адылкан» адаар болгай бис.

Индиг байдал тургустун-да дүрген эмчи дузазын-гыртып, «хүнге аттырган» ини сериин, салгынныг чер-ажын бедидир чыттыргаш, герин чежи азы идик-хевин-пгаш, хаваанга өттүрүп каан-пресс салыр болгаш дуза-п суг ижиртир. Арага, теин-кофеин кирип турар суксун-аан (шай, кофе, какао) ижи-болбас!

«Хүнге аттырбас» дизе, аазында дүрүмнерни сагып-уур: хун херелдери дорт дээп-ар черге турбас, аргалыг-за, хөлөгеге турар; дашты-турар үени кызыгаарлаарын-ыдар; хун херелдеринден-галаныры-биле, башка бөрт-аа кедип алыр, ылаңгыя 55-дан улуг назылыг улуска бо-үм албан. Эгенип-човаарын-ынга каггаш, хол-майгынын-үлчү ажыглаарын кызыдар, е дизе хол майгыны хун-елдеринден эң-не эки кам-аар.

Улуг күш үндүрер чүүлдерден

шеглээр, изигде организмге ол чокка-ла берге болур болгай. Изиг агаар чүрек-дамыр систе-мазынга аар салдарны чеди-рип турар болур; изиг кедереп турар үеде угаан-медерелден хөй күш үнер ажылдарны база кызыгаарлаары артык эвес, ылаңгыя 33 градустан изиирге база 12.00-17.00 шак аразында. Чугула ажылды эртежи, сериин үеде доозуп алырын кызыдар; руль артынга хөй үе эрттир-бизин оралдажыңар. Изиг үеде чолаачы кижиниң кичээнгеи-хынамчалы кудулаар болгаш орук айыыл-халавы тургустунуп болур; хөй суксун ижер, фрукту-лар чиир, олардан минералдыг-дустар болгаш витаминнер хөй-кээп турар. Сугну, аргалыг болза, хайындыргаш, соодуп алгаш, ижер азы газ чок минералдыг-суглар ажыглаар. Суг эмин эрт-тир соок болбас уjurлуг, изигде-иммунитет кошкааны-биле анги-на азы ОРЗ аарыг бээр айыыл-улгадыр.

Кылымал эвес материал-дардан даараан хостуг болгаш чырык өңнүг хеп кедери күзенчиг. Синтетика пөстерден даараан хептер изигде кеш аарыгларын-тывылдырып болур; эштири — мага-ботту сериидедириниң эң-не эки аргазы. Чүгле эштириниң-чурумун сагып, арага аймаан-черле ишпезин кызыдар, чүге-дизе сугга дүже бээриниң айы-лы улгадыр.

Думчук ханзыраанда

Иzigде думчук иштинде шараланчак карты эмин эрт-тир кургай бергенде азы хан-базыышкыны бедий бергени-биле холбаштыр хан башка чыг-лы бергенде, думчук ханзырай-берип болур.

Бо таварылгада эң-не кол-сагыр дүрүм — башты өрү-көдүрген херээ чок — дорт-ту-дар, оон башка хан боостааже-кирип эгелээр. Аргалыг болза,

орунга бедик сыртыкка чыдып-алыр (сыртыктың кыдыы чарын-адаанга турар кылдыр) азы-мага-боттун үстүкү кезээ бичии-аткаар ойтайып алган кылдыр-олуруп алыр. Думчукке водород-перекизи сиңирген марля азы-хөвөндөн кылган тампоннарны-киир суп каар. Думчук кериин-ге соок сугга өттүрген думчук-аржыылын азы холодильникке-доңурган дош салып каар. Азы-чушкуга доштуг хап салып каап-болур.

Организмге суг чедишпестээр

Иzigде хөй суксун ижери-күзенчиг, чүге дизе хөй дерит-кеш, организмге суг чедишпес-тээр апаар. Ынчалза-даа дүште-суг ишкен херээ чок, эртен база-кежээ ижер.

Арага

Иzigде арага аймаан ижерге, кадыкшылга хора чедиртинип-турар болур дээрзин билип алы-артык эвес. Изигде ишкен арага-биле кады организмге чугула-херек суг бусталып үне бээр болур. Ынчангаш суг чедишпестээр, ооң уржуу-биле хүнге «аттырып» алырының айыылы улгадыр азы-мага-ботта «чаштыңган» кандыг-бир аарыг кедерей берип болур. Ынчангаш изигде арага-ай-маан, таакпыны кызыгаарлаары, азы харын-даа шуут ажыглава-зын кызыдар болза эки.

Аш-чем

Организм бодун боду-чур-умчудуп турар система болур. Ынчангаш изигде кижиниң ор-ганизмге чүү негетинип турарыл, ону чиксээр, а изигде хоралыг-болгу дег чемни чиксес апаар. Ол дээрже чидиг, үстүг чемнер, янзы-бүрү кургаг холумактар-дээш, оон-даа өске. Хөй суглуг-чем аймаа ажыктыг: фруктулар, ногаа-чимис. Оон аңгыда чигир-зиг суксуннарны ижерин база-кызыгаарлаар болза эки.

Шончалай ХОВАЛЫГ бе-

ХОЛЕСТЕРИН ДЕП ЧҮЛ?

Холестерин деп сөс грек «chole» деп сөстен тывылган. Тывалаарга «өт» дээр. Stereos деп грек сөс «кадыг», «быжыг» деп утканы илередип турар (cholestereos). Холестерин — организмниң норма езугаар-ажылдаарына улуг уjur-дуза-лыг. Ооң 80 хире хуузу кижиниң-организми (баар, ижин-хырын, бүүректер болгаш өске-даа) ажылдап үндүрүп турар, а арткан-20 хире хуузу аш-чем аймаан-дан келер.

Холестерин кандыг деңгелде турда, чогуур хем-чээлинде болурул?

Кижиниң ханында холесте-рин 3,6 ммоль/л-ден 7,8 ммоль/л-ге чедир хевирин өскерттип-турар.

• Эң таарымчалыг азы чо-гумчалыг деңгели 5 ммоль/л-ден-эвээш болур.

• Чиик бедик деңгели 5-тен-6,4 ммоль/л аразында турар.

• Бедик деңгели 6,5 ммоль/л-болгаш 7,8 ммоль/л аразында-турар.

• Кончуг бедик деңгели 7,8-ммоль/л өрү бедидир.

Холестеринниң ажил-чору-дулгазы кандыгыл?

• Клетканы хевирлээр бол-гаш деткиир, углеводородтарның-кристаллизациязынга шаптык-таар.

• Клеткаже кандыг молеку-лалар эртерин болгаш эртпезин-тодарадырынга чугула уjur-дузалыг.

• Организмге гормоннар (кор-тизол, кортикостерон, альдес-терон) бүдүреринге эргежок-чугула.

• Өттүң бүдүп тургустунарын-га дузалаар бүдүмел.

• Кижиниң организмге Д-витамиинниң тургустунарынга-дузалыг.

Холестеринниң бедик деңгелинден чүү болуп бо-лурул?

• Атеросклероз. Чүректин-хан дамыры (артерия) чыырлып,-чиңгелеп, тарлаар азы хан дамы-ры борбак үстөрдөн дуглалы бээр.

• Чүрекче ханны болгаш кис-лородту дамчыдар хан дамыр-лары (артерия) кемдеп үрели-бээр, чүректин ажылдаарынга

берге.

• Инфаркт миокарда. Бор-бак хан азы чаг (холестерин) чүректин дамырын боогдап, моондактай бээр, чүректин-шыңганнынче (эдинче) хан-болгаш кислород дамчывайн-баарга, чүректин шыңган эдин-өлүгүндиреринге чедирер.

• Стенокардия. Чүректин-шыңганны (эди) четчир-хемчээлди хан эргилдесин-че-дир албайн баарга, хөрек ишти-аарып болур;

• Инсульт. Баштын дамыр-ларын дестелген хан боогдап, моондактай бээр азы хан-дамырлары чарлы бээр, баш-мээзинче хан агышкыны-үзүктели бээр. Ооң түңнелинде-мээниң клеткалары өлүп болур.

• Бир эвес ханда холесте-ринниң деңгели бедик болза, чүрек аарыглары көвүдээр.

Холестеринниң бедий бээ-риниң чылдагааннары

Аш-чемде холестеринниң-кол үндөзүннери: дагаа чуурга-зы, бүүрек, кызыл эт, колбаса, кадыг быштак, үстүг сүт, чаг, ак-хлеб, торт, печенье.

Шоолуг шимчевес, олут-пай хевирлиг амыдыралдыг-кижилер сула шимчээшкин-кылбас, бодунуң хостуг үезиниң-хөй кезин олура, чыда эртти-рер улустуң холестерини бедик-болур.

Артык деңзи. Аар деңзилиг-семис кижилер.

Таакпылаары. Никотин хан-да багай холестеринниң санын-көвүдөдиринге салдарлыг.

Алкоголь. Доктаамал арага-ижип чоруур кижилериниң ханын-га багай холестерин көвүдээр.

Холестеринниң бедик деңгелин канчаар тодара-дырыл?

Ооң ханда деңгелин биохимик-тиг анализтиң дузазы-биле-хемчээр. Ханны алырынга чедир-12 шак иштинде чүнү-даа чивес. Ханны шприцтиң дузазы-биле-дамырдан азы салаа бажындан-алыр.

Р. ЧЫЛБАК-ООЛ, республиканың 1 дугаар-эмнелгезиниң кардиолог эм-чизи, медицина эртемнериниң-кандидады.

ТЫВАДА ЛАБОРАТОРИЯ 85 ХАРЛААН

Июнь 23-те «Кол специалистин школазы» биле республиканың лаборатория албаны эртем-практиктиг конференцияны эрттирген. Лаборатория албанын организастан болгаш кадрларны белеткеп, нормативтиг дүрүмнер-биле хандырып, «Кол специалистин школазы» деп өөредиглиг программаны ай санында аңгы-аңгы регионнарда эрттирип турар. Бо школа РФ-тиң Кадык камгалал яамызының лаборатори медицинаның эртем-практиктиг ниитилелиниң специалистериниң, Лаборатори медицина федерациязының ассоциациязының деткимчези-биле ажилдап турар.

Шуулганның кол сорулгазы — лаборатори албанынң специалистериниң нормативтиг дүрүмнер талазы-биле билииниң деңгелин чүгле бедидери звес, а республиканың диагностика лаборатория айтырыгларынче кадык камгалалының кичээнге-йин хаара тудары.

Конференцияга лаборатори диагностика адырының ажилдакчылары база республиканың эмнелгелериниң клиниктиг мергежилдер эмчилери киришкен. Лаборатори албанынң өөредилге болгаш кадрлар талазы-биле берге айтырыгларынң база ону шиитпирлээриниң кедилги аргаларының дугайында медицина эртемниң доктору, Лаборатори медицина федерациязының президентизи Анатолий Глебович Кочетов илеткээн. ТР-ниң кадык камгалал сайыды Орлан Эрес-оолович Донгак, сайыттын 1-ги оралакчызы Белекмаа Доржуевна Монгуш, Лаборатори медицина федерациязының вице-президентизи Ольга Викторовна Лянг дээш, өске-даа организаторлар республиканың лаборатори диагностиказының амгы үеде айтырыгларын сайгарып чугаалашкан.

Эмчилер конференцияга лаборатори дериг-херекселдер база шинчилелдерниң чаа чедишкinnerи-биле таныжар аргалыг болган. Аңаа Санкт-Петербург, Красноярск, Новосибирск, Иркутск хоорайлардан келген лабораторияларга ажыглаар херекселдер бүдүрүп турар фирмалар делгелгени организастан.

«Кол специалистин школазының» өөредилгезиниң үезинде киржикчилер билиин хынап, бижимел анонимниг хыналда-тестилерни чоруткан. Төнчүзүнде лаборатори диагностикага хамаарышкан номнар лотереязын ойнаткан. Шуулганның киржикчилеринге «Кол специалистин школазының» программаны эрткен дугайында сертификаттарны тывыскаан.

Тываның лаборатория албаны тургустунганындан бээр 85 чыл оон демдеглен турар. Аңаа тураскаадып лаборатория ажилдакчыларының бижээн ажилдарының чыынды номун чырыкче белеткеп үндүргени онзагай.

Алдынай СОЯН.

Эрткен чылдың төнчүзүнде Украинада эгелзэн дайын Россияның күчү-күжүн суларадып, даштыкы чурттар аңаа удурлангаш, экономиктиг хоррушкуннарны оон артык шыңгы кылыптар боор дээн дидир-дидирлер кижилерге дүвүрелди оттуруп турган. Чурттуң валютаны рубль үне чокталырга, эвээш-биче акша шыгжамырлыг улус оозун долларга орнап, бар акшазынга даштыкы соодукчулар, теле-визорлар долдур садып алгаш, шыгырт олурупканнар. 2015 чылдың эге үш айының түңнелдери — экономиканың багай звес көргүзүлгери, бир доллар 68 рубльге деңгееж чыгы турса, 55-ке доктааганы хей-хей улуска, оон иштинде Чазакка, кризистин берге өйү эрткен деп санаар идегелди берген. Украинада дайынның оду хөрлээлеп чыдар турум звес байдалда, июль 31-де экономиктиг санкцияларның кажы күштүг болуп хевээр артар ирги дээн айтырыглар чоннуң кичээнге-йинге турган. Россияның Төп банкызы чуртта саң-хөө байдалының агымы айыыл чок, ажырбас деп хөөнге алысканы ол ийик бе, чаңыл болган ставказының хемчээлин 17 хуудан 12,5 кылдыр бадырган. Чаңгыс доллар өртээ 100 рубль чедэ бээр деп коргуушкун ынчаар оожургаан — рубльдин үнези болгаш нефть өртээ көдүрүлген.

Тамчыктыг удуп болур бе?

Аналитиктерниң бодалы-биле, экономиканың каракуннери эрткен, экономиктиг кызагдаашкыннарның аспаандан шору деңгелдиг үндүвүс деп өөрүүрү элек. Июнь 18-те Санкт-Петербургка болуп эрткен 65 чурттарның бизнес адырын төлээлзэн 1600 хире аалчыларлыг экономиктиг айтырыгларны чугаалашкан шуулганга Президент В.Путин, саң-хөө сайыды А.Силуанов, экономиктиг хөгжүлдэ сайыды А.Улюкаев, оон мурнунда чурттуң саң-хөө сайыды турган А.Кудрин болгаш өскелер-даа Россияның экономиказының дугайында илеткелдерни кылган.

Шуулганның киржикчилериниң бодалы демей болган — Россия кризисте. Владимир Путин чурттуң болгаш делегейниң саң-хөө «акулалары» чыылган хуралга дараазында үш негелдениң күүселдезин чедип аар деп сорулганы салган: бирээде, ВВП-ни делегей көргүзүлгери ортумак хемчээлинге деңгей 3,5 хуу чедирер. Ийиде, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгүн 5 хуу өстүрер. Үште, инфляцияның көргүзүлгүн 4 хуу чедир эвээжедир.

«Шынның» номчукчуларына баш удур сагындырып каайн, Европа чурттары Россияга удур экономиктиг бүзээлелдин бараан кири сөөртүлгезиниң хоруглары ам база катап узадып каан — 2016 чылдың январь 31-ге чедир. Моон мурнундагы чарлаан экономиктиг кызадалдың хуусаазы бо чылдың июль 31-

ДОЛЛАРНЫҢ «ТАНЦЫЗЫ»

ге чедир хуусаалыг турган болза, чамдык аналитиктерниң санкцияларны ап кааптар азы чок болза бар негелделер чиигей бээр дээн идегели хей болуп, боттанмайн барган. Маңаа хамаарыштыр Президент: «Россияга удур санкциялар кандыг-ла бир хай-халап, айыыл звес-тир. Ук хоругларда эки-даа, багай-даа талалар бар. Кол чүүл — келир үеде эки түңнелдерге эккээр салдарлыг айтырыгларның шиитпирин хүлээп аар арга бар» деп айыткан. Экономиктиг кризис дугайында чугаалап тура, В.Путин: «Бистер тургустунган байдалды чедимчелиг доктаадып шыдаан, конъюктураның багай салдарын оожургаткан, бергелерни бүзүрелдиг ажып эртип турар бис» деп медеглзэн. Россияның саң-хөө сайыды Антон Силуанов рубльдин амгы байдалын эң таарымчалыг, долларның, нефтиниң-даа өртээ рубльге хамаарыштыр эки байдалда турар деп медеглзэн болза, оон мурнундагы саң-хөө сайыды турган Алексей Кудрин Россия саң-хөө буураашкынының шуурган хадының ортузун эртип турарын айыткаш, чурттуң экономиктиг адырынга шиитпирлиг хөделиишкinnerни, чижээ, пенсияже үнер назынның хуусаазын 75 харга чедир улгаттырар дээн ышкаш шиитпирлерни дүрген хүлээп аарын саналдаан. Оон башка чурттуң иштиги ниити продуктунуң көргүзүлгү 2,8 хуу эвээжээрин айыткан. Каш чылдар бурунгаар орустап болза, «монетизация льгот» — чиигелделерни акшаже шилчиткениниң соонда бөдүүн кижилер каражадап артып калганы-биле демей, пенсияже 75 харлыында үнзүн дээрге, күрүне экономиктиг айтырыгларның бергелерин чоннуң кырынче чая каары ол ышкажыл. Кудрин дарганың саналын кым-даа деткивзэн — Путин-даа, саң-хөө сайыды-даа удур болган. Ынчалза-даа РФ-тиң Чазак деңгелинде пенсияларны индексаастарын үш чыл ишти соксадыр, чамдык чиигелделерни ап кааптар дээн ышкаш күзенчиг звес хемчеглер дугайында чугаалар чоруп турарын номчукчу билип алза эки боор. Саң-хөө сайыды А.Силуанов бюджет чарыгдалының 54 хуузу чурт камгалалынче болгаш социал адырны (пенсия, пособие дээш, өске-даа) акшаландырырынче үнүп турар болганда, социал адырның чарыгдалдарын кызырар деп саналдаарга, депутаттар удур болган.

Өртектер болгаш инфляция

Кижилерниң чамдыызы санкция азы инфляция дугайында медеглзериң менээ ажы чүү боор деп бодаар чадавас. Ынчалза-даа ногаа-чимис садынга кире бергеш, бир кил виноград өртээ 380 рубль деп каан боорга, кижилер кайгай бээр. Оон мурнунда даштыкыдан кири сөөртүп турган барааннар, чижээ, чүгле компьютер азы самолеттар звес, Италияга өстүрген виноград хоруглуг апарганда, чуртта бар виноградтың өртээ ол хире

кылдыр өскөн. Ынчап баарга, күрүне чурт бүдүрүкчүлеринче көрнүп, деткимчени көргүзүп эгелзэн. Санкцияларның хуусаазын келир чылдың январь 31-ге чедир узаткан төлээде, боду биче бүдүрүлгө ажыдып аар күзелдиг кижилер ам-даа хереглелтинер-дир. Күрүнеден көрдүнген программалар бар, чер-черлерде даргалар сайгарлыкчыларны деткиир ужурлуг. Тываның Чазак бо талазы-биле эвээш звес ажылды кылганын чон билер. Инфляция дээрге, саазын акшалар көвүдээш, акшаның үне чок апаары деп тайылбырлатынар. Чазак кижигүннериниң дыңнадылганы-биле инфляция 11-11,2 хуу болза, «Лента.РУ»-нуң дыңнатканы-биле, май айда инфляция 15,8 турган. Ынчангаш-ла боор, Антон Силуанов келир 2016 чылда инфляцияның көргүзүлгүн 10 хуудан эвээжедирин чедип аарын дыңнаткаш: «Өртектер өзүлдезин оожумнадыр дизе, бюджетти экономиканың шыдапкы дег аргазына дүүштүр ажылдап кылыр ужурлуг бис» деп медеглзэн. Бир-ийи чыл бурунгаар муң акша чем садып аарына чүгээр четчир, тодуг турган болза, ам оон үнези арып-дорупкан, бүдүү бар инфляция оон 15,8 хуузу «чиигедипкен». Оон-биле чаржалаштыр электри чыры, чылыг, бажың өртээ дээш янзы-бүрү телевиерлер база өзе бээрге, шынап-ла, берге апаар. Мээң оглумнуң өөренип турар университетиниң бир чылда телевири дөрт чыл бурунгаар 56 муң рубль турган болза, ам чаа өөредилге чылын-да 77 муң кылдыр өстүрүпкен. Ол-ла факультеттиң бо чылын кирген биргикурсчулары 104 муң акша төлээр апарган. Бо бүгүнү чугаалажып тура, мындыг байдал чүгле Россияда звес, делегей чергелиг саң-хөө буураашкыны деп тодаргай айтып каар херек.

Нефть. Оон өртээ чежел?

Россияның үр үе дургузунда даштыкыже үндүр садар чиг эди, чемгерикчизи, акшаландырыкчызы турган нефть 2014 чылдың сентябрьда бир баррельде 102 доллар турган болза, ам бо хүннерде 63 доллар апарган. Нефть болгаш долларга хамаарыштыр рубль база көдүрүлүп келген. Делегейде нефть тывыжын кол байлаа кылдыр көрүп турган чурттар нефть өртээ кудулай бээрге, Россия-биле бир демей экономиктиг бергелерге таваржып турар. Нефть тывыжының барык-ла 40 хуузу үндүр садып турар ОПЕК чурттары — Венесуэла, Кувейт, Алжир дээш делегейниң 12 чурттары өртектерни шыңгы хайгаарап, аргалыг-ла болза, оларның аразынче өске «ойнакчылар» кирбезин кызыдар. Ынчангаш АКШ-тың кедергей дүрген өөскүп орган сланцылыг нефть тывыжынче акша салыышкыны — инвестицияларны кирибейн, тус тывыш ажылын соксадып шыдапканнар. Делегейде бар нефтиниң 40 хуузу ээлери болур бо чурттар нефтиниң өртзүн кудулатпас дээш бүгү-ле аргаларны ажыглап турарлар. Россияның «Лукойл» нефть компаниязының

удуртукчузу Вадим Алчоокку бир-ийи чылда ө бир баррельде 59-60 дан кудулапас боор дел турар. Эскерген боор нефть өртээ доллар-биле жылгалыг. Ындыг байдал, цыда дег, долларның к канчаар эглип, шимчээ делегейниң экономиктиг лы дорт хамаарылгалыг-д

Чечектерни хор бе?

Бодунун санкция биле Европа бисти кааптарга-даа, Россия чурттар-биле экономиктиг харылзааларның дугаларын чоруткан. Май чижек кылдыр алып Кыдат Россиядан нефть алып нормазын 20 көвүдеткен. Ол-ла чурт Россия биле кады ажылдажып 29 улуг төлевилелд ат салган. Акша-биле дугуржулгаларның ке 1 млрд. долларга дең. Франция, Германия, Англия өске-даа чурттарның б меннери Петербургка эрткен экономиктиг шууга ажыл-ишчи ужура-ларны эрттирген. Япон төлээлери европейжи хор чурттуң балык тывыжын каражаны чедирип тура демдеглзээр.

Европа чурттарының сияга удур санкциялар хуусаазын узадыр дээн, пиринге хары кылдыр ку үеде даштыкы чурттар Голландия, Америка дээш каш, чечектер кири сөөр хорур дугайында сан бар. Ол ышкаш шокол база. Голландиядан эккерар тюльпаннарны, розны садарын хоруп каар чуртка чечектер эвээж өртектер өзер. Ону болд дээш боттарывыстың чеч өстүрер мастерлери-вистип, акшаландырырын үе бээр.

Бир звес даштыкы санкцияларның хараазы (чижээ, Европа чурттары дургузунда 1 млрд. карыл болган), чидирип турар газы дүвүредип турар броссийжи сайгарлыкчылар банкирлерни экономик кол «эмчизи» — Россия Чазактың ажылы дүвүр турар. Олар Чазактың барылгазы билдиг болгаш куур хемчеглерни өй-ша кылып турган болза деп турарлар.

Путинниң көжү хөй кайгаткан

Санкциялар, кризис, гедээшкinner деп политидепутаттар, удуртук болгаш даштыкы чуртта телеканалдары шууга үндүрүп турда, Владимир Путин база катап кымның-даа ивейн турган көжүн кылган: чылдың август 1-ден эг чурттуң 39 млн. ажылдап пенсионерлериниң пенсия өстүрер дээн. Президент та экономиктиг байдал болза-даа, социал адырны шаландырыышкынын үспес дээн сөзүн ээлзени ол.

Галина МАСПЫК-С

● Культура болгаш уран чүүл

ХӨГЖҮМЧҮНҮҢ САЛГАЛДАРЫ

Кенденбиль аттыг Республиканың уран чүүл азын өөреникчизи Чыгыртаа бо чылдың апрель Латвияның Даугавпилска «Науене – 2015» делегейиниң аккордеон-баян конкурзунга киришкеш, 3-кү чергениң лауреа болган. Бо конкурска 12-ден уран чүүл өөредилгелеринден 160 (1-7 класстар) киришкен.

Конкурстун негелдези — 15 а дургузунда бир оожум, үрген аялганы күүседир. Композитор Анатолий Кининиң тыва чоннун чыыпгалары биле көрей композитор На Юн Кинниң орус темага очка золотая» деп чогааткан күүсеткен. Ылангыя ар дүрген күүселдези дыка а тыва аялганы тергип наанын жюри үнелеп деминин Чимиттиң башкызы Виктор Чимит-оолович Куулар тады.

Чимиттиң ук-дөзү Өвүрден. Үеде ада-иези Баян-Колрттап чоруур. Ол — 4 өлдүг өг-бүлениң ортуну.

Ти уран чүүлге сонургал ада-иези, ылангыя кыргыз эскергеш, 1 классты тарта, ону республиканың чүүл школазынче кирип Чогаадыкчы салым-чаяаны өөредилгеге кызымак чолу ол Абакан, Красноярск иларга, республика чергелеринде.

лиг конкурстарга үргүлчү киржи, шаңналдыг черлерни ап эгелзэн. 2012 чылда республиканың «Уран чүүлдүн чөлзэжи» мөөрейге Гран-прини, Абаканга болган баянчылар мөөрейиниң дипломантызы аттың эдилекчизи. Ол чүгө чогаадыкчы салым-чаяаның звес, шыдыраалаарына база хандыкшылдыг.

лиинче тускай көрүштү угландырып, боттандырып турар улуска уран чүүл, хөгжүм башкылары хамааржыр. Чимиттиң 2 класстан тура башкызы Виктор Чимит-оолович Куулар. Ол — Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы, дээди категорияның башкызы. Чадаананың уран чүүл школа-

диинкинери бадыткап турар. 2001 чылда Улан-Удэге регионнар аразына конкурска Ажык-маа Айыжы Гран-прини, 2007 чылда Красноярск хоорайга делегейиниң «Надежда – 2007» мөөрейинге Сыдым-оол Кыргыс, Адыган Айыжы, Айыраң Салчак тиелекчилер болган. Өөреникчилери Адыган Айы-

Виктор Чимит-ооловичиниң «изин изээр», орнунга ажилдап артып каар деп идегеп чоруур өөреникчизи Красноярскиниң хөгжүм болгаш театр академиязының доозукчузу, бодунун дооскан уран чүүл школазында 2 чыл башкылап турар Бай-Тайга чурттуг Отчугаш Серзеевич Сендажы.

2014-2015 өөредилге чылы Виктор Чимит-ооловичиге дыка «дүжүттүг» чыл болган. 2014 чылдың сентябрда «Ада-чуртунун мурнунга ачы-хавыяазы» орденниң 3-кү чергези, апрель айда «Россия биле Тываның демнежилгезиниң 100 чылы» деп юбилейлиг медаль-биле шаңнаткан. База бир дугаар Россиядан дашкаар чорааш, Латвияга өөреникчизи шаңналдыг чер алганы башкыга улуг чоргаарал, өөрүшкү болган. Ол Чөөн-Хемчиктиң Чыраа-Бажынга хөй ажы-төлдүг өг-бүлөгө төрүттүнген. Бичи тургашла акызының баянына ойнап өөренип алганын ол чугаалады. Өөнүң ишти терапевт эмчи Елизавета Чынзааевна. Оглунуң ийи ажы-төлү база хөгжүмге салым-чаяанның, баянга ойнаар болган.

Бодунун херзэнге езулуг бердинген, уран чүүлге кедергей ынак башкының школазының төөгүзүгө балалбас исти чылдан чылче өөредип, доостуруп турар салгалы арттырар.

Алдын АРАКЧАА.

Чуруктуу школаның архивинден алган.

6 харлыында-ла республика маргылдааларына чемпионнап турган.

Өөреникчинин хөгжүмге салым-чаяаны башкызының били, деткимчези чокка өспөс. Ындыг уругларже улуг кичээнгейни салып, оларның немелде би-

зынга баян башкызы бооп ажилдап турда, ону республиканың уран чүүл школазынче 1997 чылда чалаан. Ол ам ук школада 18 чыл дургузунда салым-чаяанның уругларга бодунун билиин, ада сеткилин берип чоруур. Оң эки ажылын өөреникчилериниң че-

жи Красноярскиниң хөгжүм болгаш театр академиязының 3-кү курсчузу, Кежик Куулар ол-ла хоорайның уран чүүл колледжизиниң 3-кү курсчузу, Айыраң Салчак Новосибирскиниң уран чүүл школазының биргикурсчузу.

«ЧУКОВКА» 45 ХАРЛААР

зыл хоорайның төвүнде кызылчыларның чыгычериң бирээзи — биканың К.И. Чуковский уруглар библиотеказы. Оң чери төптө болгаш уругларчуг таарымчалыг. Бо буян-ажыңның аалчылары кажан-улбес. Бир хүнде эвээжи-ле уруг кээп турар.

нда хүннүн-не уруглар ханзы-бүрү хемчеглерге кир-номчуттунуп, бажыңда нет чок уруглар интернетти аар аргалыглар. Интернет раан амгы үеде-даа библио-дунуң чугулазын чидирбээн. а колдуунда хөй ажы-төлдүг телериниң, амыдыралының ылы куду деңгелдиг өг-ерниң ажы-төлү, студенти-ээр социал төп бооп турар.

библиотеканың төөгүзү е-ле аңаа ажилдап чораан, а ажилдап чоруур кижилер. ның үре-түнелдиг ажылы-библиотеканың төөгүзү турган. Уругларга бүгү бодун каадып, шилип алган мергенге шыны бердинип, дараа-а салгалга дыка эки быжыг иини белеткеп каан В.Б. ова, В.Д. Ощепкова (Майоро-И.И. Минеева, Г.О. Серемел, Сикова (Ускова), М.С. Поско-О.Н. Фомина, С.С. Минчир, Прокопчук, Л.В. Леман, Л.М. Е.А. Залуцкая дээш, оон-скелер хамааржыр.

Чуковканың төөгүзүгө бир пбас исти Саадак Очур-оол-Салчак арттырган. Оң дил-рлап эгелзэн үеи чурттуң берге, эде тургустунушкун эде эгелзэн. Турум звес, бер-де ол библиотеказын ажил-

ижин, туружун арттырып шыдаан. Уругларга эптиг, амгы үеиң библиотеканың херек деп чүвени ол бүүредип шыдаан. Ынчангаш оң организатор чаяалгазы база шудургу аажы-чааның ачызында ам турар бажыңче библиотеканы көжүрер аргалыг болган. Чоорту ном бажыңы кылдыр эде кылып, амгы үеиң чаа э-херексели-биле дерзэн. Библиотекага 7 салбыр ажиткан. Оң фондузу чылдан чылче өзүп эгелзэн.

Амгы үеде коллективте 27 кижиге ажилдап турар. Оларның 20-зи — библиотека талазы-биле тускай эртемниг специалистер. Чогаадыкчы коллектив чылдың-на республика болгаш хоорай чергелиг мөөрейлерни уруглар аразына эрттирип турар. Оң кол сорулгазы — номчулгаже уругларны хаара тудары, оларның чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыры болгаш деткири база билиин бедидери. Ынчангаш хөй-ле янзы-бүрү хемчеглерни эрттирип турар. Бо чылын Россияда литература, Тывада Чаңчылдар чылынга, Улуг Тиелелгениң 70 чылынга тураскааткан янзы-бүрү улуг-бичи хемчеглерге дыка хөй чаштарны, элээдилерни, сургуулдарны кириштирген. Ындыг хемчеглерден уругларның чер-чуртунга ынакшылы, чоргааралы оттуп, литературага, чонунуң чаңчылдарына сонургалы улгадыр.

Библиотеканың фондузунда 115 муң ажыг ном бар. 12 муң 181 тыва номнар — чогаалчыларның, төөгүнүң, культура, эртем-билиг литературазы. 2011 чылдан тура библиотеканың материал-техниктиг баазасы чаарттынып, компьютерлиг база мультимедийлиг

техника-биле дериттинген. Ам салбыр бүрүзүнде Интернетче кирип турар компьютерлер бар, уругларга 5 ажилчын олут көрдүнген. Бичи уруглар салбырында Тываның библиотекаларында чок чырык, өңүр уруглар дериг-херекселин салган. Ол дээрже ТР-ниң Культура яамызының «2011 чылдың эң эки албан чери» деп мөөрейинге тиелелгезиниң түңнели-дир.

Россияда 4 муң ажыг уруглар библиотекалары бар, оон иштинде Тывада 36. К. Чуковский аттыг библиотека уруглар-биле ажилдаарындан аңгыда, республиканың уругларының ном саңнарының ажилдакчыларына методиктиг дуза чедирер, билиин бедидер төвү болу берген. Аңаа чылда 2 катап чазын, күзүн семинарларны, «төгериң столдарны», ужуражылгаларны эрттирери чаңчыл болган.

Бо чылын библиотека 45 чылын демдеглээр. Демниг коллектив директору Алдын-Чечек Захаровна Ооржактың удуртулгазы-биле библиотеканың тургузукчуларының эгелеп каан чогаадыкчы чаңчылдарын ам-даа уламчылап турарлар. Олар шупту ажылына бердинген, оларның кижиге бүрүзүнүң дугайында чылыг сөстөрүни бижиб болур. Ам бо үеде библиотека ажылына хөй чылдарда мергежилин, билиин берип чоруур, аныктарга арга-дуржулганы, сүмезин кадып чоруур кижилерге Ирина Леонидовна Ажгибичеваны, Вера Максимовна Суванны, Раиса Аркадьевна Санчайны, Эльвира Сүлбүмүмовна Санчайны адап болур.

Чогаадыкчы коллективтин мурнунда планнары, идеялары

хөй. Ынчалза-даа оларның чедиинкинеринден аңгыда, мурнунда тургустунуп турар бир берге айтыры бар. Библиотеканың фондузу чылдан чылче өзүп турар, ынчангаш оларга аңгы улуг бажың азы капиталдыг улуг септелге херек деп айтырыг каш чыл бурунгаар тургустунуп келген. Бир ай бурунгаар библиотеканың удуртулгазына, коллективинге кандыг-даа сагындырыг кылбайн, бажыңны аукционга садар кылдыр ТР-ниң Чер болгаш өнчү-хөрөңги хамаарылгаларының яамызы чарлапканын коллектив душ бооп билип каан. Оларга ол улуг согул болган. Библиотеканың директору Алдын-Чечек Захаровна ажилдакчыларының салым-хуузу база оларның ажилдаарына шупту талазы-биле эптиг байдалды тургузуп бээрине харысалгалыг кижиге болганда, коллективиниң үзел-бодалын дыңнап, өөренип көргөш, бо тургустунуп келген берге байдалды шиитпирлээр-биле оларга хамаарылгалыг яамылар, удуртукчуларже чагааларны чоруткаш, харызын манап турар.

Телевидениеге, социал четкилерде бо дугайында чарлаптыг медээлерден хөй-ле чугаалар үнүп эгелзэн. Ону чавырылдырары-биле, коллектив-биле ужуражып, ТР-ниң Культура сайыды Алдар Константинович Тамдын келген. Ол ужуражылгага хоорайның интеллигенциязының төлээлери сурагыг политик Григорий Чоодуевич Ширшин баштаан чогаалчылар Черлиг-оол Чашкымаевич Куулар, Чооду Кара-Күске, Вячеслав Бавуевич Яндай-оол, Виктор Васильевич Мартый-оол,

Национал библиотеканың директору Ольга Васильевна Фенцель база кээп киришкен. Библиотека-биле бо төлээлер черле оон мурнунда-ла чоок харылзаалыг турган болгаш оон төөгүзүн, чонга ажыктыын эки билерлер, ынчангаш ол-ла хевээр арттырарын азы хоорайның төвүгө чаа бажыңдан тудуп бээрин илеткээн. Ужуражылгага библиотеканың салым-чолун чугаалажып сүмелешкен-даа болза, бо чидиг айтырыг ам-даа шиитпирлелтинмээн, ажык арткан. Культура яамызының талазындан шупту аргаларны дилеп, өөренип көрүп турарын сайып демдеглээн.

Бир звес күрүне стандартарына дүжүр, номчукчуларга таарымчалыг төптө бажың тыпты берзе, библиотека көжөринге белен. Чүгө баштай номчукчуларның болгаш коллективтин сонургалын өөренип көөр болза эки дээрзин библиотеканың директору Алдын-Чечек Ооржак демдеглээн.

Уругнун угаан-бодалы, чугаазы, дылы, культуразы сайзыраарына база билин бедиринге библиотеканың ужу-дузазы канчаар-даа аажок улуг рольду ойнап турар. Ынчангаш кызылчыларның культурлуг дыштанар черлериниң бирээзи болур библиотеканың салым-хуузу чонну, ылангыя аңаа чоок хамаарылгалыг кижилерни дүвүредип турар. Оң демниг коллективинге база анык удуртукчузунга хол салдынмай, ам-даа чаа, чогаадыкчы сорулгалардан салып алгаш, ажилдаарын, күзүн болур 45 чылдаан юбилейин номчукчулары-биле демниг, бедик деңгелге эрттирерин күзедим.

Алдын СОЯН.

ЫМК-га хамаарышкан күрүне магадылалдарын акшаландыраары

Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондузунун (Фонд) бюджети Тыва Республиканың хоойлузу-биле чыл санында бадылаттынар. 2015 чылда Фондунун бюджети Тыва Республиканың 2014 чылдың декабрь 7-де «Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылганын девискээр фондузунун 2015 чылда болгаш 2016 база 2017 чылдарның планнныг үезинде бюджетинин дугайында» №21-ТРХ Хоойлузу-биле бадылаттынган.

Ол саң-хөө документизи республиканың ыяап-ла медицина камгаладылганын (ЫМК) келир үш чылдың бөдүүн эвес байдалдарында сайзыралының шимчээшкинин тодарадып турар. Фондунун бюджетинин 2015 чылда 4 876,6 млн. рубль, а 2017 чылда 5 733,0 млн. рубльге чедер ужурлуг орулгаларының болгаш чарыгдалдарының моон-даа соңгааргы өйлеп таарыштырган өзүлдөзи хоойлу-биле баш бурунгаар көрдүнгөн. Ниитизи-биле 2015 чылда бюджеттин орулгалары 2014 чылдың дөмөйлөшкө көргүзүлгөсүн 5,4 хуу азы 649,2 млн. рубль ажып турар. Фондунун бюджетинин орулгаларының болгаш чарыгдалдарының өзүлдөзи, чүнүң-даа мурнунда, ЫМК-ның баазалыг программанын боттандыраарына ЫМК-ның Федералыг фондузунун субвенцияларының улгатканы-биле холбаалыг. Субвенцияның составынче Тыва Республиканың республика бюджетинден ажилдавайн турар чурттакчы чонунуң ЫМК-га камгаладылга дадывырлары кирип турар. Оон ниити хемчээли 2015 чылда 2 377,5 млн. рубльге чедир өскөн. 2014 чыл-биле деңнээрге, (1 971,8 млн. рубль), ажилдавайн турар чурттакчы чонунуң ЫМК-га камгаладылга дадывырлары 405,7 млн. рубль азы 20,6 хуу өскөн. Ынчап кээрде ажилдавайн турар чурттакчыларны хандыраары-биле Тыва Республиканың Чаззаа ЫМК-га бодунуң чарыгдал хүлээлгелерин чыл санында улгаттырып турар. Республика бюджетинин хүлээлгелери бүрүнү-биле күүсеттинип турар дээрзин демдеглээри чугула.

Фондунун 2015 чылда кол сорулгалы болза, оон мурнунда ышкаш, ЫМК-ның баазалыг программанын ажил-чорудулганында Тыва Республиканың девискээринге чедирген медицина дузазын саң-хөө талазы-биле хандыраары болур. Ынчангаш Фондунун бюджетинин чарыгдалдарының кол кезии – республикага ЫМК-ның баазалыг программанын акшаландыраары.

2014 чылдан эгелеп ЫМК системазы көскү өскерилгелерни шыдажып эрткен: ЫМК-ның баазалыг программанын хемчээлинче бедик технологтуг медицина дузазының чамдык хевирлери, ол ышкаш медицина экижидилгези кирген. Бедик технологтуг медицина дузазының (БТМД) ЫМК-же кирер үези шагда-ла келген, чүге дээр-ге Россия Федерациязының субъектилери ол аргаларны шагда-ла ажыглап эгелзэн болгаш чүгге федералдыг эвес, а регионалдыг албан черлеринге база медицина дузазын чедирип шыдаар. 2014 чылдан эгелеп ЫМК-ның баазалыг программанын хемчээлинче БТМД-ниң элзэн неперенгей 459 аргазы кирген. Оон түңнелинде ол медицина дузазының чедимчелии улгаткан.

Тыва Республикага ЫМК-ны чедирер талазы-биле медицина ажил-чорудулганын боттандыраарына 2014 чылда чүгге «неонатология» угланышкын аайы-биле «ТР-ниң Перинаталдыг

төвү» лицензиялыг турган. 2014 чылдың дургунда Перинаталдыг төпке 53,5 млн. рубль түңге республиканың 175 чаа төрүттүнгөн чаштарына БТМД-биле медицина дузазын чедирген.

2015 чылда «ТР-ниң Перинаталдыг төвү» КБККА-дан аңгыда, БТМД-ни «Республиканың №1 эмнелгези» ТР-ниң КБККА-зы база чедирип эгелзэн. Оон аңгыда республиканың чурттакчы чону БТМД-ни республикадан дашкаар Тыва Республиканың ЫМК системазында ажилдап турар медицина организацияларының даңзынче 2015 чылда кирген Санкт-Петербург хоорайда «Россияның Федералдыг медицина-биологтуг агентилелин Л.Г.Соколов аттыг №122 клиниктиг эмнелгези» КБККА-га база ап болур. 2015 чылда Фондунун бюджетинде БТМД-ни чедиреринге ниитизи-биле 131,8 млн. рубль планнаттынган.

2015 чылда сандараашкынга удур хемчеглерниң бирээзи – ЫМК-ның баазалыг программанын боттандыраарына чоруп турар акша-хөреңгини медицина организацияларының ажыктыг чарыгдал турары дээш контролду Фондунун чорудары. Медицина организациязы кандыг эмнер садып ап турарын, садып алган эмнери аарыг кижиге четкен бе азы складта хевээр чыдар бе дээрзин, медицина организациялары медицина дузазын чедиреринин чурумнарына болгаш эмнээринин протоколдарына дүүштүр боттарына ыяап-ла эргежок чугула эмнерни садып алырын Россияның Кадык камгалал хайгаарал чери-биле кады эрткен чылдан эгелеп бирден бирз чокка көрүп эгелзэн бис.

Россия Федерациязының шупту субъектилери поликлиника албанын кижиге санынга онааштыр акшаландыраарына шагда-ла шилчезен, бистиң республика – бо чылын чаа-ла. Кижиге санынга онааштыр акшаландыраары медицина организацияларының мегелеп немей бижириин соксадып, быжыглаан чурттакчылары дээш демисежил эгелзэни-биле эки. Оон аңгыда кижиге санынга онааштыр төлээр арга чурттакчы чон-биле профилактика ажылын, диспансеризацияны баш бурунгаар көрүп, хөй даалгалыг, кызып ажилдап турар болгаш бодунуң ажылынга бир тускай хамаарылгалыг эмчилерниң шалыңын өстүрер арганы бээр.

2015 чылдың январь айдан эгелеп камгаладып алганнарга дыңнадыг кылырын кириген бис, дорту-биле алыр болза, ийиги контрол. Ол дээр-ге кажан кижиге стационардан үндүр бижиткен таварылгада үндүр бижилгениң түңнел медээзи-биле катый чедирген ачы-дуза даңзызы болгаш оларның өртзө кирген тайылбыр бижикти алыр. Анаа чугаалаар болза, күрүнениң төлөп берген чеги болур.

Ынчап кээрде 2015 чылда Фондунун бюджетинге чаа-чаа сорулгалар, акшаландырышкынның чаа хемчээлдери болгаш ЫМК системазының шупту киржикчилеринин кады ажилдажылганын тодаргай дүрүмнери онза чугула. Ол чүүлдер Фондунун коллективинин ажил-чорудулганын бедик деңгелин, камгаладылганын медицина организациязын, ЫМК-ның баазалыг программанын күүседип турар медицина организацияларын база ол ышкаш оон түңнелдери дээш харысалганын элзэн бедик деңгелин тудар ужурлуг.

ТР-ниң ЫМК-ның девискээр фондузунун директору Вера АНАЙ-ООЛ.

Мөчээ кижилерге тураскаалдар

мрамор, гранит, чуруктарын сиилбири, бижимелдерни

чайырлаар, тураскаалдарны тургузар.

Хем ол чары, Саянский переулок, 23.

Тел: 8-913-359-9494; 8-923-380-9494.

Чеди-Хөл кожуунуң Ак-Тал ортумак школазын 1986-1987 чылда дооскан дугайында Эрес Кызыл-оолович Бичет-оолдун адынга тывысканы дугаары 621048 аттестаттын чиктенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдис—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдизи — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амьдырал килдизи — 2-03-88. Очулга килдизи — 2-03-87. Реклама, чарлал килдизи — 2-03-90. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 4477. Номериң парлаагже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

«ПУТЬ К СЕБЕ»

ЭМНЕЛГЕ-ДИАГНОСТИКА КАБИНЕДИ

Эмчилерге кирерде, оочурларга шак-шагы-биле оо хөй санныг анализтер дужаап, аарыыр чоруктан шылап болзунарза, ГОМЕОПАТИЯ аргазын ажыглап, бир өске тала бодунарның кадыкшылыңар экижидип алырын шенеп көрү.

Дараазында органнарның, системаларның аарыг эмнедип болур:

- өкле-хөректің;
- чүрек-дамырның база хан базышкынының;
- ижин-баарның, бестиг баарзык;
- шейүндүлөр дээш, оон-даа өске чем болбаазырады дузалажып, киржип турар органнарның кара бүүрек, сыңый б ак бүүректің, хар-назын аайы-биле сөөк-даяктың өскерли (остеохондроз, артроз, полиартрит);

- херээжен улустун уруг савазының дегдирииш ыйлаңгылаары (киста), ай демдээниң шын эвес болуп турар болгаш чидип төнгенин (климакс);

- аллергияның кешке, арынга, каракка, кулакка, дум бергедеринден;

- чаш уругларның рахит, диш үнмес, иммунитеди кошкак б нындан үргүлчү аарычал чоруу болгаш өөредилге программ шингээдип шыдавазында.

Тайылбыр болгаш баш удур бижидилгени 8-923-550-8-923-543-2001 телефоннар дамчыштыр билип ап болур.

Ази: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың 137 (Орус кул төвүнүн артында оон мурнунда «Оптика» садыы турган чер).

Бойдустун бүдүмелдеринден кылган эмнер-биле эмне сөөлгү 23 чылда чон аразына гомеопатияны тайылбыр ажыглап турар эмчи Кара-Тоннуг Анна Омнеевна.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В Администрацию Пий-Хемского района поступило заявление гражданина РФ Холчук Шенне Николаевны о предоставлении земельного участка из категории земель населенных пунктов в аренду, сроком на 5 (пять) лет, расположенного по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, арбан Ленинка, ул. Таежная, д. 1, общей площадью 1000 кв.м., разрешенное использование — индивидуального жилищного строительства.

В рамках действующего законодательства в течение 30 со дня опубликования данной информации Отделом земельных и имущественных отношений администрации Пий-Хемского района принимаются письменные заявления по данному извещению.

Начальник отдела земельных, имущественных отношений архитектуры КУЖУГЕ

В администрацию муниципального района «Сут-Хольский район» Республики Тыва поступило заявление от гражданина Российской Федерации Ондар Юрия Дандый-ооловича, вх. №62 от 25.06.2015 о предоставлении земельного участка с кадастровым номером 17-09-1101003-4 по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Сут-Хольский район, местечко Кара-Суг местечко Бел, села Чыраа общей площадью 25000±111 кв. м в аренду на 49 (сорок девять) лет Для ведения личного подсобного хозяйства из категории земель сельскохозяйственного назначения.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней с опубликования данной информации администрация муниципального района Сут-Хольский кожуун принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: 668150, Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Суг-Аксы, ул. Бурбу, д. 16, конт. телефон 83944521146.

Главный специалист администрации Сут-Хольского кожууна по имущественным и земельным отношениям Ч. МОНГУШ.

Мөгейиг

Бистиң эргим, ынак чаңгыс оглуус, кады чурттаан эки чөлөңгиле, 5 ажы-төлүнүң ынак ачазы Сайдаш Сергеев НАМДАЛ аныяк назынындан, чырык өртемчейден, озал-ондак халавындан кеззэ мөңгөдө бистерден чарлып чоруткан.

Оглувусту сөөлгү оруунче үдежип, кажыдалывысты үлө келген хөй санныг дөргүл-төрелдеривиске, думаларывы хөй санныг кудаларывыска, чаңгысклассчыларывы коллективтерге (Мөрөн сумузунга, кожуунуң өг-бүлө төвү Убса-Нур ыйгылаажының заповеднигинин коллективинге, бүгү эриг баарлыг чонувуска моральдыг болгаш материалдыг дуза чедиргени дээш, силер бүгүдөгө өг-бүлевистиң мурнундан уг биле четтиргенивисти илередип, черге чедир мөгейип тур бис. Ажык сеткилдиг, төрөлзирек, чазык, чугаакыр, дузааргак, хөй баштак, ус-шевер талантылыг, угаангыч чаңгыс оглуус дугайы чырыктылыг тураскаал бистиң чүрекеривиске кеззэ мөңгү артар.

Ада-иези, өөнүң ишти, Лада Бурбуужуковна ЛОПС

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республикасы-биле эргелеп «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткэ Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияларга, дүңдүрүлгө барып болур. Айтыгынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыгы дээш авторлар боттары харыылаар.